

UITKOMSTEN DER VIERDE TIENJARIGE VOLKSTELLING.

UITKOMSTEN

DER

VIERDE TIENJARIGE VOLKSTELLING

IN HET

KONINGRIJK DER NEDERLANDEN

OP DEN

EEN EN DERTIGSTEN DECEMBER 1859.

EERSTE DEEL.



TE 'S GRAVENHAGE, BIJ
VAN WEELDEN EN MINGELEN

EN BIJ HUNNE CORRESPONDENTEN.

1865.

INLEIDING.

De vierde algemeene tienjarige volkstelling heeft plaats gehad op 31 December 1859, krachtens de voorschriften van Zijner Majesteits besluit van 26 September 1859 (*Staatsblad* n°. 101). Het ontwerp van het Koninklijk besluit, van nagenoeg gelijken inhoud als het besluit, was door de thans ontbonden Rijkscommissie voor statistiek den 26sten Augustus 1859 vastgesteld. De vierde telling heeft, even als de vorige, plaats gehad naar het werkelijk verblijf in den strengsten zin des woords toegepast. Ieder persoon, nederlander of vreemdeling, werd ingeschreven in de gemeente, waar hij den nacht van 30 op 31 December had doorgebracht, terwijl zij, die gedurende dien nacht reizende waren, ingeschreven werden in de gemeente, waar zij des morgens of in den loop van 31 December aankwamen. Schippers, met of zonder hun gezin, op den dag der telling aan boord hunner schepen varende, en allen die zich aan boord bevonden, moesten hun ingevuld billet inleveren ter plaatse hunner bestemming, wanneer zij die nog in den loop van 31 December bereikten; was zulks niet doenlijk, doch vertoefden zij op een of meer plaatsen gedurende dien dag, geschiedde de inlevering van hun billet op de plaatsen, waar zij het langst op 31 December vertoefden. Werd op dien dag volstrekt niet aangelegd, dan werd het billet ingeleverd op de eerste plaats, waar zij na dien dag aankwamen. Daar het gebleken was, dat bij de vorige telling verscheidene schippers en hunne gezinnen, wanneer zij zich aan boord bevonden, waren overgeslagen, heeft men bij deze telling, met gelukkig gevolg, die leemte voorkomen, door aan elken schipper, behalve zijn inschrijvingbillet, een ontvangstbewijs te doen overhandigen. Dit bewijs werd, zoowel bij de ontvangst als bij de afgifte van het billet, gewaarmerkt en moest door den schipper tot den 15den Januarij 1860 bewaard en vertoond worden, wanneer inzage werd gevorderd. Men beoogde door dit bewijs zoowel eene dubbele opneming in de telling als het overslaan van die personen te voorkomen. Daarenboven ontvingen bij deze telling de varende schippers afzonderlijke inschrijvingbiljetten, waarop zoowel de naam der gemeente, waar het billet werd uitgereikt, als die waar het in ontvang werd genomen, werd aangeteekend.

Terwijl aan de zorg van de gemeentebesturen het doen invullen der gewone inschrijvingbiljetten was opgedragen, waarvoor eene schadeloosstelling van één' cent per persoon werd toegekend, werd de zorg voor de invulling der opgaven van personen, gehuisvest in gebouwen tot militaire einden gebruikt, in eenig établissement, hospitaal of ander gebouw tot de marine behoorende, aan boord van schepen in 's lands dienst, in de havens of op de reeden van het Rijk aanwezig of op stroom liggende, als ook van personen, gehuisvest in strafgevangenissen, huizen van verzekering of van arrest en huizen van bewaring, opgedragen aan de Departementen van Oorlog, Marine en Justitie. De maatschappij van weldadigheid belaste zich met het doen invullen der opgaven van de bevolking van hare kolonien, terwijl aan het bestuur van de aan het Rijk behorende gestichten te Ommerschans en Veenhuizen de inschrijving der daarin opgenomen personen was toevertrouwd. Die personen, als ook zij die te zamen woonden in instellingen of gestichten van welken aard ook of zich bevonden in herbergen of logementen, werden op inschrijvingstaten beschreven. De hoofden of bestuurders der gestichten of instellingen en de herbergiers of logementhouders zorgden voor de invulling.

Aan de personen met het rondbrengen der inschrijvingbiljetten en staten belast, werden inventarissen ter hand gesteld, ter aanteekening van de nummers der bewoonde en onbewoonde huizen en van die der biljetten en staten.

Na afloop der telling werden de opgaven uit de biljetten en staten totaalsgewijze door de zorg der gemeente-besturen op verzamelstaten overgebracht. Daarna werden, zoowel de biljetten als de verzamelstaten naar het statistisch bureau van elke provincie verzonden, waar eene herziening der opgaven en de verdere werkzaamheid der telling heeft plaats gehad. De inschrijvingstaten, ingevuld door de zorg van de departementen van algemeen bestuur, de maatschappij van weldadigheid en het bestuur van 's Rijks gestichten, werden regstreeks opgezonden aan het Departement van Binnenlandsche Zaken, waar men voor de verdere bewerking zorg droeg. Aan dit departement werden tevens toegezonden alle inschrijvingbiljetten en staten, waarop opgaven voorkwamen van personen, tijdelijk aanwezig in en tijdelijk afwezig uit de gemeente der beschrijving. De opgaven dier personen werden alle aldaar overgeschreven en wel in dier voege, dat de tijdelijk aanwezigen overgebracht werden op biljetten, later toegezonden aan de besturen der gemeenten, waaruit zij op den dag der telling tijdelijk afwezig waren. Daar op den rug van het biljet slechts vermeld waren familienaam en voornamen van den afwezigen, moest voor alle personen, afwezig in eene der nederlandsche kolonien of in den vreemde en die niet als tijdelijk aanwezig in de opgegeven gemeenten waren teruggevonden, bijwerking van de gemeentebesturen gevraagd worden, ter verkrijging van eene volledige opgave der werkelijke bevolking met alle bij de telling voorgeschreven bijzonderheden.

Vóór het begin en na afloop der werkzaamheden aan de provinciale bureaux zijn de hoofden op 15 en 16 Maart 1860 en op 7, 8 en 9 November 1861 aan het Departement van Binnenlandsche Zaken bijeengekomen. De laatste bijeenkomst had, behalve de behandeling van andere statistische onderwerpen, ook ten doel de leemten der telling en de bezwaren aan het werk verbonden te leeren kennen. Bij die gelegenheid werd eene nota van opmerkingen door de gezamenlijke hoofden der provinciale bureaux aan den heer Minister van Binnenlandsche Zaken ingediend, welke als bijlage volgt achter deze inleiding.

Wij gaan thans over tot het beschouwen der uitkomsten van de jongste volkstelling met bijvoeging, zooverre doenlijk, van eene vergelijking met die der vorige.

§ 1. Digtheid der en betrekkelijke bevolking.

De werkelijke bevolking was tijdens de volkstelling op 31 December 1859 over elke der elf provincien op de volgende wijze ingedeeld:

PROVINCIE.	BEVOLKING.		UITGESTREKTHEID IN		AANTAL ZIELEN	
	Getal.	Betrekkelijke reden.	nederlandsche bunders.	vierkante geographische mijlen.	per 1000 ned. bunders.	per vierkante geographische mijl.
Noordbrabant	407794	0.1232	512796	98.457	795	4363
Gelderland	408640	0.1220	508659	92.708	794	4354
Zuidholland	619380	0.1871	299122	54.517	2071	11356
Noordholland	523876	0.1583	273004	49.755	1917	10529
Zeeland	166112	0.0502	176266	32.125	942	5171
Utrecht	160106	0.0484	138451	25.233	1156	6845
Friesland	274305	0.0829	327480	59.681	838	4596
Overijssel	235155	0.0711	332220	60.547	678	3884
Groningen	207688	0.0628	229226	41.776	906	4971
Drenthe	95231	0.0288	266272	48.528	280	1962
Limburg	215682	0.0652	220502	40.187	978	5367
Personen, wonende binnen het Rijk, wier woonplaats onbekend is gebleven	159	"	"	"	"	"
HET RIJK	3,809,128	1.0000	3,283,998	598.510	1008	5529

De beide meest bevolkte provincien, Zuidholland en Noordholland, behelzen te zamen ruim één derde, Noordbrabant en Gelderland bijna één vierde der bevolking. De bevolking der meest bevolkte provincie, Zuidholland, evenaart bijna die van de vier provincien: Groningen, Zeeland, Utrecht en Drenthe vereenigd.

Naar de digtheid der bevolking, waarbij de gemiddelde digtheid van bevolking voor het Rijk als éénheid wordt genomen, laten zich de provincien in de volgende orde rangschikken:

Zuidholland	2,0539	Limburg	0,9707	Friesland	0,8313	Overijssel	0,7024
Noordholland	1,9043	Zeeland	0,9352	Noordbrabant	0,7892	Drenthe	0,3549
Utrecht	1,1476	Groningen	0,8991	Gelderland	0,7875		

De provincie Zuidholland, of de meest bevolkte, staat tot Drenthe of de minst bevolkte in de rede van 1 tot 5.79. Slechts in drie van de elf provincien overtreft de digtheid der bevolking de gemiddelde van het Rijk. Bij deze telling is voor het eerst, naar de jongste opgaven van het Departement van Financien verkregen, het getal bundertallen van elke gemeente des Rijks opgegeven en de digtheid der bevolking op duizend bunders berekend (blad 343 volgende). In het vijfde en laatste gedeelte vindt men tevens die opgave voor de administratieve en geregelijke kantons, de kies-, militie- en schooldistrikten (blad 461 volgende).

Wij achten het niet onbelangrijk van die bewerking een algemeen overzicht te geven, door in den volgende staat voor elke provincie de gemeenten en de kantons met de digtste en meest verspreide bevolking, berekend op duizend bunders, te laten volgen:

PROVINCIE.	GEMEENTEN MET BEVOLKING OP 1000 BUNDERS.		KANTONS MET BEVOLKING OP 1000 BUNDERS.	
	Het digst.	Het meest verspreid.	Het digst.	Het meest verspreid.
Noordbrabant	Eindhoven 56998	Borkel en Schaft 207	's Hertogenbosch 2180	Asten en Oirschot 366
Gelderland	Zutphen 11166	Rosendaal 108	Nijmegen 2192	Apeldoorn 469
Zuidholland	Leijden 187009	Vlaardinger-Ambacht 293	Rotterdam 52289	Oud-Beijerland 704
Noordholland	Amsterdam 169700	Vlieland 113	Amsterdam 39695	Medemblik 545
Zeeland	Vlissingen 18878	's Heer Abtskerke 188	Vlissingen 2239	Brouwersslaven 624
Utrecht	Utrecht 24670	Maarn 246	Utrecht 10389	Maarsse 703
Friesland	Dokkum 139409	Doniawerstal 252	Leeuwarden 3076	Oldeberkoop 448
Overijssel	Stad Almelo 116581	Ambt Ommen 162	Kampen 1899	Ommen 397
Groningen	Groningen 20215	Vlagtwedde 176	Groningen 3798	Winschoten 623
Drenthe	Meppel 6549	Emmen 132	Meppel 521	Hoogeveen 328
Limburg			Maastricht 1173	Horst 395

De volgende staat geeft voor elke provincie het getal bunders van de gemeenten en kantons, waarvan de oppervlakte het grootst en het kleinste is:

PROVINCIE.	GEMEENTEN MET EENE OPPERVLAKTE IN BUNDERS.		KANTONS MET EENE OPPERVLAKTE IN BUNDERS.	
	Het grootst.	Het kleinste.	Het grootst.	Het kleinste.
Noordbrabant	Deurne, c. a. 10328	Ravenstein 30	Asten 52676	Breda 11865
Gelderland	Apeldoorn 33940	Hemmen 263	Apeldoorn 70628	Zevenaar 11515
Zuidholland	Dubbeldam 6098	Maussluis 35	Sommelsdijk 22044	Rotterdam (2 kant.) 2119
Noordholland	Texel 18551	Egmond binnen 11	Haarlem 31722	Amsterdam (4 kant.) 6210
Zeeland	IJzendijke 4402	Veere 156	Axel 24801	Vlissingen 7754
Utrecht	Zeist 4998	Montfoort 146	Amersfoort 29671	Utrecht 5267
Friesland	Opsterland 23061	Dokkum 33	Oldeberkoop 45217	Leeuwarden 10577
Overijssel	Hardenberg (Ambt) 16541	Stad Vollenhoven 20	Zwolle 54162	Vollenhoven 13699
Groningen	Vlagtwedde 15890	Nieuwe Schans 774	Winschoten 52836	Groningen 10482
Drenthe	Emmen 28851	Meppel 1060	Assen 133781	Meppel 38548
Limburg	Valkenburg 16559	Grubbenvorst 306	Horst 44130	Maastricht 2562

Van de hoofdkiesdistrikten ter verkiezing van leden der Tweede Kamer is het hoofdkiesdistrikt Assen het grootste, hetwelk de geheele provincie Drenthe omvat en eene oppervlakte heeft van 266,272 bunders met eene bevolking van 353 zielen per duizend bunders, terwijl het kleinste, Rotterdam, 9354 bunders telt met eene bevolking van 14,726 zielen per duizend bunders.

De toeneming der bevolking van de eene op de andere volkstelling kan slechts worden opgegeven naar den maatstaf der feitelijke bevolking of naar het getal personen als aanwezig geteld op den dag van elke telling. Vroeger waren de uitkomsten der eerste volkstelling, gehouden op 16 November 1829, slechts bekend voor tien provincien. De leemte is echter thans ook aangevuld voor de provincie Limburg door de zorg van het hoofd van het statistisch bureau in die provincie. Wij achten het uit dien hoofde belangrijk een volledig overzicht, naar de feitelijke of getelde bevolking, van de uitkomsten der vier tellingen te laten volgen. Voor de

IV

gemeenten, wier bevolking bij de laatste telling 10,000 zielen en meer bedroeg, is voor elke afzonderlijk het bevolkingcijfer opgegeven. De bevolking der volkrijkste gemeenten neemt in den regel het meest toe en verdient daarom eene afzonderlijke beschouwing. Uit den staat blijkt dat de bevolking des Rijks in het dertigjarig tijdperk is toegenomen met 680,090 zielen of 26.02 %, waarvan 338,311 voor het mannelijke, 341,779 voor het vrouwelijke geslacht. De bevolking nam het meest toe van 1829 tot 1839, het minst van 1839 tot 1849. De vermeerdering bedroeg in het eerste tiental jaren 246,908, in het tweede 196,429, in het derde 236,698 of 9.45, 6.87 en 7.74 %. De vermeerdering van 1829 tot 1859 bedroeg voor de vierendertig gemeenten, met meer dan 10,000 zielen op het laatste tijdstip, 212,631 of 26.64 %, voor de overige gemeenten 467,459 of 25.75 %.

	16 November 1829.		19 November 1839.		19 November 1849.		31 December 1859.		Vermeerdering van 1829 tot 1859.	
	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mann.	Vrouw.
Neerd-brabant.										
's Hertogenbosch	10424	10065	10979	10982	10836	11367	11237	12020	818	1955
Breda	6747	6867	8142	7257	7184	7559	7185	7745	488	1378
Tilburg	5627	6099	7081	7011	7253	7892	7692	8174	2065	2075
Overige gemeenten	150892	158170	162788	164247	172266	173063	176318	176464	25926	23294
PROVINCIE	173190	175701	188940	189497	197089	199381	202482	204403	29242	28702
Gelder-land.										
Arnhem	7194	7315	7976	8782	9089	10072	11761	13108	4567	5793
Apeldoorn	3732	3494	4312	4102	5044	4740	5772	5544	2040	2050
Nijmegen	8402	9332	10592	10590	9987	11231	10158	11483	1756	2151
Zutphen	4808	5401	5505	6045	5885	6612	6533	7164	1730	1763
Overige gemeenten	131178	128942	145008	142850	156055	152051	168065	162464	36887	33522
PROVINCIE	156809	154484	173393	172869	186010	184706	202289	199763	46380	45279
Zuid-holland.										
's Gravenhage	25635	30470	29160	34896	32890	39335	35498	42907	9863	12437
Delft	6905	8118	8142	8895	8839	9610	9354	10403	2449	2285
Dordrecht	9040	10982	9504	11487	9879	11580	10475	12579	1485	1647
Gouda	5998	6885	6641	7810	6229	7559	6977	7866	984	981
Leijden	16131	18493	17606	19858	16416	19479	16983	19727	362	1294
Rotterdam	32266	40028	34809	43289	40700	49373	47514	58344	15248	18816
Schiedam	5493	6095	5702	6349	5928	6858	7071	8166	1578	2071
Overige gemeenten	127707	129606	140002	142370	148604	150696	159620	163715	31913	34109
PROVINCIE	229170	250567	251566	274454	268985	294440	293492	323707	64322	73140
Neerd-holland.										
Haarlem	10148	11519	11172	12840	12098	13759	12849	14690	2701	3171
Alkmaar	4495	4044	4666	5169	4854	5338	4959	5477	464	533
Amsterdam	90332	112032	95348	116001	101856	122179	109184	132164	18852	20132
Helder	2941	2548	4757	4331	6209	5355	8080	7245	5139	4697
Zeeland	5188	5545	5275	5864	5414	5849	5772	6002	584	457
Overige gemeenten	81060	88236	87321	90090	96487	97686	106921	107782	25861	24546
PROVINCIE	194164	219824	209039	234295	226913	250166	247765	273360	53601	53536
Zeeland.										
Middelburg	6469	6231	7261	8597	7207	8677	7184	8823	715	592
Vlissingen	4108	3921	4655	4326	5176	4750	5611	5153	1503	1292
Overige gemeenten	56482	58051	62173	64846	66453	68032	68188	70559	11706	12508
PROVINCIE	67059	70203	74089	77269	78836	81459	80983	84535	13924	14332
Utrecht.										
Utrecht	20890	23017	22840	25651	21872	25909	24425	28564	4035	5547
Amersfoort	5585	6197	6277	6612	5950	6427	6086	6627	451	430
Overige gemeenten	38973	38197	41819	41933	44970	44252	47755	46369	8732	8172
PROVINCIE	64948	67411	70936	74196	72792	76588	78216	81560	13268	14149

	16 November 1829.		19 November 1839.		19 November 1849.		31 December 1859.		Vermeerdering van 1829 tot 1859.	
	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mann.	Vrouw.
Fries-land.										
Leeuwarden	9857	11081	11143	12257	11772	12718	12376	13008	2519	1927
Opsterland	4591	4524	4773	4861	5173	5138	5338	5619	1247	1095
Schoterland	3668	3688	4038	4172	4542	4519	5441	5415	1773	1727
Tjotjerksteradeel	3709	3637	4207	4129	4576	4498	5366	5132	1657	1495
Weststellingwerf	3746	3804	4180	4181	4957	4902	6022	5914	2276	2310
Wonsradeel	4103	3935	4371	4219	4728	4569	5206	5098	1103	1103
Overige gemeenten	71277	73439	78769	82589	86064	89204	95132	97450	23855	23961
PROVINCIE	100951	103958	111451	116408	121812	125548	135381	137636	34480	33673
Over-ijssel.										
Zwolle	7396	8244	7933	9017	8457	9711	8989	10234	1593	1990
Deventer	6836	6803	6948	7431	7490	7768	7935	8349	1099	1546
Kampen	4320	4562	4143	4929	5095	5788	6979	6845	2659	2283
Overige gemeenten	71921	68818	79796	77497	87443	84011	94759	90286	22888	21473
PROVINCIE	90473	88422	98820	98874	108485	107278	118662	115714	28189	27292
Gronin-gen.										
Groningen	14119	16141	15765	17719	15494	18200	16351	19151	2232	3010
Overige gemeenten	63505	63739	70559	71608	76673	78075	83972	85531	20467	21792
PROVINCIE	77624	79880	86324	89327	92167	96275	100323	104682	22699	24802
Drenthe.										
Drenthe	32528	31340	36763	35721	42256	40432	48666	45763	16138	14423
Limburg.										
Maastricht	12102	12342	13557	11926	12357	12733	13095	14027	993	1685
Overige gemeenten	80523	81309	86064	85172	91159	88962	95053	92070	14525	10761
PROVINCIE	92625	93651	99621	97098	103516	101745	108148	106097	15518	12446
HET RIJK.										
De 56 gem. bev. de 10000 z.	372495	425549	409380	461085	430381	491554	471908	538767	99413	113218
De 1108 gem. ben. de 10000 z.	905551	909892	991562	998423	1,068430	1,066514	1,144449	1,138453	238893	228561
De 4133 gemeenten	1,278046	1,335441	1,400942	1,459508	1,498811	1,558068	1,616357	1,677220	338311	341779

Wij laten thans volgen eene opgave van de betrekkelijke vermeerdering der bevolking in elke provincie op de tienduizend zielen, gedurende elk tienjarig en het dertigjarig tijdperk, in de rangorde der betrekkelijke vermeerdering gedurende de dertig jaren :

PROVINCIE.	Van 16 Nov. 1829	Van 18 Nov. 1839	Van 19 Nov. 1849	Van 16 Nov. 1829
	tot 18 Nov. 1839.	tot 19 Nov. 1849.	tot 31 Dec. 1859.	tot 31 Dec. 1859.
Drenthe	1849	1415	1413	4785
Friesland	1120	856	1037	3324
Overijssel	1051	914	863	3101
Groningen	1152	727	879	3016
Gelderland	1161	722	845	2978
Zuidholland	965	711	954	2865
Noordholland	709	761	923	2588
Utrecht	965	274	696	2071
Zeeland	1027	590	326	2059
Noordbrabant	847	475	263	1661
Limburg	560	434	488	1501

Uit dit overzicht volgt dat de bevolking het meest is toegenomen in de noordoostelijke, het minst in de zuidelijke en zuidwestelijke provincien des Rijks.

§ 2. Getelde of feitelijke en werkelijke bevolking.

Bij het bewerken der uitkomsten van de vorige volkstellingen werd enkel gelet op het getal personen in elke gemeente aanwezig op den dag der telling, *de getelde of feitelijke bevolking*. Thans zijn de opgaven der op dien dag tijdelijk uit de gemeenten hunner werkelijke woonplaats afwezigen nauwkeurig bijgewerkt, waardoor de telling dienstbaar is gemaakt tot het verkrijgen van de kennis der werkelijke bevolking van elke gemeente. Die kennis was noodzakelijk ter voldoening aan het voorschrift van art. 3, alinea 2, der wet van 29 Junij 1851 (*Staatsblad* n^o. 85), regelende de zamenstelling, inrigting en bevoegdheid der gemeentebesturen, krachtens welk artikel de bevolking eener gemeente wordt geacht te bestaan uit het door de laatste openbare volkstelling *daarin aangewezen* getal inwoners. De vroegere onderscheiding tusschen wettige of gedomiciliëerde en feitelijke bevolking, welke in de toepassing tot vele moeilijkheden had aanleiding gegeven, is thans vervallen, doordien de bevolking-registers, vernieuwd bij Zijner Majesteits besluiten van 3 November 1861 (*Staatsbladen* n^o. 94 en 95), met de voorschriften der jongste telling in verband zijn gebracht. Krachtens de nieuwe bepalingen worden thans in de registers ingeschreven alle personen, die in de gemeente werkelijk wonen of aldaar hun gewoon of duurzaam verblijf houden. Bijzondere bepalingen werden later voorgeschreven voor de personen, behorende tot de land- en zee-magt, Koninklijk besluit van 1 Februarij 1862 (*Staatsblad* n^o. 20), en voor de bevolking der aan het Rijk behorende gestichten te Ommerschans en Veenhuizen, Koninklijk besluit van 10 April 1862 (*Staatsblad* n^o. 42).

Bij het ziften der tijdelijk aan- en afwezigen, ten einde de eersten op hunne werkelijke woonplaats over te brengen, is gebleken, dat niet zelden personen zich in meer dan ééne gemeente, waar zij den dag der telling gedeeltelijk hadden doorgebracht, als tijdelijk aanwezig hadden opgegeven, terwijl daarentegen verscheidene personen, wier afwezigheid met aanduiding der gemeente, waar zij zich tijdens de telling bevonden, op den rug van het biljet vermeld stond, niet zijn teruggevonden in de opgegeven gemeente. Het getal dier personen bedroeg 3830 (2308 mannen en 1522 vrouwen); daarenboven bleef van 368 (311 mannen en 57 vrouwen) het verblijf geheel onbekend. De volgende staat geeft een overzicht van het getal personen in elke provincie, uit de gemeente hunner werkelijke woonplaats afwezig, ingedeeld naar de provincie of de streek hunner aanwezigheid:

PROVINCIE.	Binnen de provincie.				Buiten de provincie.				In eene		In den		Verblijf	
	TERUG- GEVONDEN.		NIET TERUG- GEVONDEN.		TERUG- GEVONDEN.		NIET TERUG- GEVONDEN.		Nederlandsche kolonie.		vreemde of op see.		onbekend.	
	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.
Noordbrabant	891	587	"	"	915	531	109	44	18	2	248	169	88	17
Gelderland	1846	1011	82	54	1851	1058	138	70	94	6	628	458	46	14
Zuidholland	2521	1886	352	252	1513	867	167	105	1182	18	2947	205	108	9
Noordholland	1564	1841	416	311	1230	854	198	94	1218	20	2156	170	56	8
Zeeland	510	390	78	66	382	188	96	84	162	"	392	185	4	3
Utrecht	360	349	33	29	824	605	95	94	54	2	108	48	3	"
Friesland	2086	1689	166	129	909	577	54	25	84	2	609	27	20	1
Overijssel	637	492	76	92	1068	729	99	37	84	"	114	22	7	"
Groningen	1011	816	49	31	915	618	67	28	59	1	1948	200	13	3
Drenthe	234	165	9	5	690	557	40	18	1	"	34	7	9	1
Limburg	250	121	8	4	148	79	26	5	1	"	923	614	12	1
HET RIJK	11410	(1)8797	1219	(1)973	9935	(1)6668	1089	(1)549	2852	51	9497	2050	311	(1)57

Uit dit overzicht volgt dat 55,453 personen, waaronder 36,313 van het mannelijk en 19,140 van het vrouwelijk geslacht, uit hunne werkelijke woonplaats afwezig waren, waarvan 40,635, 23,653 mannen en 16,982 vrouwen.

(1) Op blz. 254 . gemeente Terschelling, kol. afwezigen in eene andere gemeente van het Rijk vrouwen, staat 10, - lees 26"; kol. niet als aanwezig in de telling opgenomen, staat 10, - lees 0". Hierdoor wordt op blz. 251 en 281 het totaal van eerstgenoemde kolom voor het totaal der gemeenten beneden de 10,000 zielen in 1860, voor het totaal van de provincie Noordholland 2195, in plaats van 1019 en 2180; het totaal der tweede kol. 207 en 413, in plaats van 217 en 423. Men verkrijgt hierdoor op blz. 281 voor het totaal vrouwen, afwezig in eene andere gemeente van het Rijk, in de gemeenten beneden de 10,000 zielen, 19,522. in het algemeen totaal 15,460: voor de vrouwen niet als aanwezig in de telling opgenomen 1024 en 1578.

zich binnen het Rijk bevonden. Van dezen vertoefden 22,309, 12,629 mannen en 9770 vrouwen, binnen de provincie, 18,236, 11,024 mannen en 7212 vrouwen, in eene andere provincie. De volgende staat geeft, met onderscheiding der teruggevonden en niet teruggevonden personen, het aandeel te kennen van elke provincie in de tijdelijke aan- en afwezigheid buiten de provincie, waaruit het meer of minder verkeer tusschen de provincien gemakkelijk kan worden afgeleid:

AFWEZIG UIT:	AANWEZIG IN:											Totaal der afwezigen.
	Noordbrabant.	Gelderland.	Zuidholland.	Noordholland.	Zeeland.	Utrecht.	Friesland.	Overijssel.	Groningen.	Drenthe.	Limburg.	
Noordbrabant	Teruggevonden	M. " 140	441	75	80	53	36	15	2	8	65	915
	V. " 81	253	62	40	36	20	2	1	6	30	581	
Gelderland	Teruggevonden	M. " 8	57	29	"	4	8	2	"	"	11	109
	V. " 10	18	10	2	4	"	"	"	"	"	44	
Zuidholland	Teruggevonden	M. 154	" 529	201	20	180	26	183	14	21	23	1351
	V. 82	" 440	190	4	163	11	185	11	9	13	1058	
Noordholland	Teruggevonden	M. 14	" 39	32	"	16	1	24	5	2	5	188
	V. 2	" 19	12	2	20	"	13	"	2	"	70	
Zeeland	Teruggevonden	M. 206	290	" 464	171	221	41	70	18	11	21	1518
	V. 100	153	" 333	55	153	10	22	11	10	20	867	
Utrecht	Teruggevonden	M. 22	6	" 77	22	22	4	3	1	5	5	167
	V. 10	6	" 58	2	28	1	1	"	4	"	105	
Friesland	Teruggevonden	M. 77	161	446	" 26	309	75	86	27	14	7	1280
	V. 45	180	355	" 22	179	43	45	21	14	"	854	
Overijssel	Teruggevonden	M. 11	14	81	"	17	48	4	9	7	1	198
	V. 3	6	43	"	25	"	15	"	2	"	94	
Groningen	Teruggevonden	M. 56	15	219	44	" 10	81	2	5	"	"	382
	V. 29	5	98	24	" 13	17	1	6	"	"	188	
Drenthe	Teruggevonden	M. 11	4	48	20	" 6	5	"	2	"	"	96
	V. 5	2	18	6	" 3	"	"	"	"	"	84	
Limburg	Teruggevonden	M. 41	192	250	248	10	" 18	49	6	7	8	824
	V. 25	99	210	232	4	" 9	18	5	3	"	605	
Noordbrabant	Teruggevonden	M. 3	14	24	47	5	" 1	1	"	"	"	95
	V. " 8	36	41	6	"	1	"	1	"	"	2	94
Gelderland	Teruggevonden	M. 13	18	135	317	65	16	" 117	176	50	2	909
	V. 10	9	101	175	41	18	" 81	109	33	"	577	
Zuidholland	Teruggevonden	M. 2	" 7	31	1	"	7	6	"	"	54	
	V. 1	" 5	8	"	"	5	5	1	"	25		
Noordholland	Teruggevonden	M. 9	324	152	234	48	120	" 45	127	4	1063	
	V. 10	237	130	123	5	38	84	" 15	36	1	729	
Zeeland	Teruggevonden	M. 5	13	11	19	" 3	10	" 7	29	2	99	
	V. 1	5	7	9	" 8	8	"	4	"	37		
Utrecht	Teruggevonden	M. 10	86	174	234	15	4	308	41	" 32	1	915
	V. 3	28	106	151	5	6	233	22	" 62	2	618	
Friesland	Teruggevonden	M. 1.	3	12	36	1	" 11	"	" 3	"	67	
	V. 4	" 3	9	"	" 2	1	"	4	"	23		

AFWEZIG UIT:	AANWEZIG IN:											Totaal der afwezigen.		
	Noordbrabant.	Gelderland.	Zuidholland.	Noordholland.	Zeeland.	Utrecht.	Friesland.	Overijssel.	Groningen.	Drenthe.	Limburg.			
Drenthe	Terugggevonden	M.	1	65	75	120	1	14	49	305	60	"	"	690
		V.	1	50	59	88	"	10	34	242	72	"	1	557
Drenthe	Niet terugggevonden	M.	"	2	4	7	"	1	3	6	17	"	"	40
		V.	"	"	2	3	"	"	6	7	"	"	18	
Limburg	Terugggevonden	M.	42	34	34	18	6	4	"	5	"	"	"	143
		V.	20	21	20	12	2	1	"	3	"	"	"	79
Limburg	Niet terugggevonden	M.	13	1	4	6	"	2	"	"	"	"	"	26
		V.	2	"	3	"	"	"	"	"	"	"	"	5
TOTALEN DER AANWEZIGEN, TERUGGEVONDEN		M.	609	1275	2455	1950	396	859	704	873	353	380	131	9385
		V.	325	813	1767	1390	178	617	461	571	251	223	67	6663
TOTALEN DER AFWEZIGEN, NIET TERUGGEVONDEN		M.	82	60	287	304	46	102	42	52	45	40	29	1089
		V.	28	37	154	156	12	83	6	42	12	17	2	549

De getelde of feitelijke bevolking geeft 15,392 zielen, 12,569 mannen en 2823 vrouwen, minder dan de werkelijke bevolking. Uit de opgave der afwezigen is gebleken dat 3830 personen, 2308 mannen en 1522 vrouwen, bij de telling zijn overgeslagen. Het getal der tijdelijk afwezigen in eene der nederlandsche kolonien overtrof dat der uit die kolonien hier te lande tijdelijk aanwezige personen met 2554. Er waren 2643 mannen meer en 89 vrouwen minder afwezig *naar* dan aanwezig *uit* de kolonien; terwijl 8799 personen, 7416 mannen en 1383 vrouwen, meer zich in den vreemde of op zee bevonden dan hier te lande personen uit den vreemde tijdelijk aanwezig waren. De mannelijke bevolking, afwezig in de nederlandsche kolonien en den vreemde, bestaat voor het grootste gedeelte uit zeelieden en schippers. Onder de afwezigen op zee telde men in de visschersdorpen eene groote menigte visschers. Men heeft zich genoodzaakt gezien alle personen, die zich op den dag der telling op zee bevonden, al was het ook langs de nederlandsche kusten, onder de afwezigen in den vreemde op te nemen, wegens de onzekerheid der opgaven. Uit dien hoofde werden ook alle personen, opgegeven als op reis van of naar de nederlandsche kolonien, gebragt onder de afwezigen in die kolonien. De volgende staat geeft voor elke provincie en, met onderscheiding der gemeenten boven en beneden de 10,000 zielen, voor het geheele Rijk, de getelde en werkelijke bevolking, naar het geslacht ingedeeld, en tevens het verschil tusschen beide opgaven:

PROVINCIEK.	FEITELIJKE BEVOLKING.			WERKELIJKE BEVOLKING.			VERSCHIL IN MEER DER WERKELIJKE BEVOLKING.		
	M.	V.	B. G.	M.	V.	B. G.	M.	V.	B. G.
Noordbrabant	202482	204408	406890	203019	204775	407794	587	372	959
Gelderland	202289	199763	402052	203119	200521	403640	830	758	1588
Zuidholland	293492	323707	617199	296302	328078	619380	2810	629	2181
Noordholland	247765	273360	521125	250607	278269	523876	2842	91	2751
Zeeland	80988	84535	165518	81411	84701	166112	423	166	594
Utrecht	78216	81560	159776	78419	81687	160106	203	127	380
Friesland	135331	137636	272967	136401	137904	274305	1070	268	1288
Overijssel	118662	115714	234376	119148	116007	235155	486	293	779
Groningen	100323	104632	204955	102330	105299	207629	2066	617	2683
Drenthe	48666	45763	94429	49109	46123	95231	443	359	802
Limburg	108148	106097	214245	109002	106630	215632	854	583	1437
Personen wonende binnen het Rijk, wier woonplaats onbekend is gebleven	"	"	"	109	50	159	109	50	159
HET RIJK (De 34 gem. bov. 10000 z. " 1104 " ben. " ")	471908	538767	1,010675	476089	537586	1,013675	4181	1181	8000
	1,144449	1,188453	2,282902	1,152837	1,142157	2,295294	8888	4004	12392
TOTAAL	1,616357	1,677220	3,293577	1,629035	1,680093	3,309128	12678	2873	15551

Naar art. 4 der wet, regelende de samenstelling, inrigting en bevoegdheid der gemeentebesturen (wet van 29 Junij 1851, *Staatsblad* n^o. 85), is het getal leden van elken gemeenteraad afhankelijk van het cijfer der bevolking. Volgens de uitkomsten der jongste volkstelling hadden eene werkelijke bevolking van minder dan 3000 zielen 889, van 3000 tot 6000 z. 185, van 6001 tot 10,000 z. 50, van 10,001 tot 15,000 z. 14, van 15,001 tot 20,000 z. 6, van 20,001 tot 25,000 z. 5, van 25,001 tot 30,000 z. 3, van 35,001 tot 40,000 z. 2, 50,001 tot 60,000 z. 1, van 70,001 tot 80,000 z. 1, van meer dan 100,000 z. 2 gemeenten. De volgende staat geeft de opgave voor elke provincie:

PROVINCIEK.	Beneden	Van	Van	Van	Van	Van	Van	Van	Van	Van	Boven
	8000 z.	3000 tot 6000 z.	6001 tot 10000 z.	10001 tot 15000 z.	15001 tot 20000 z.	20001 tot 25000 z.	25001 tot 30000 z.	30001 tot 40000 z.	40001 tot 50000 z.	50001 tot 70000 z.	70001 tot 100000 z.
	(Raadsl. 7)	(Raadsl. 11)	(Raadsl. 13)	(Raadsl. 15)	(Raadsl. 17)	(Raadsl. 19)	(Raadsl. 21)	(Raadsl. 25)	(Raadsl. 31)	(Raadsl. 35)	(Raadsl. 39)
Noordbrabant	149	29	4	1	1	1	"	"	"	"	"
Gelderland	65	36	11	2	"	2	"	"	"	"	"
Zuidholland	166	21	3	1	1	2	"	1	"	1	1
Noordholland	118	9	4	2	1	"	1	"	"	"	1
Zeeland	107	3	1	1	1	"	"	"	"	"	"
Utrecht	65	5	"	1	"	"	"	"	1	"	"
Friesland	7	15	15	5	"	"	1	"	"	"	"
Overijssel	27	28	3	1	2	"	"	"	"	"	"
Groningen	31	21	4	"	"	"	"	1	"	"	"
Drenthe	24	7	2	"	"	"	"	"	"	"	"
Limburg	110	11	3	"	"	"	1	"	"	"	"
TOTAAL	869	185	50	14	6	5	3	2	1	1	2

§ 3. Huizing.

De opgave van het getal huizen werd bij vroegere tellingen vrij onnauwkeurig opgegeven. Bij de twee eerste werd niet onderscheiden tusschen bewoonde en onbewoonde huizen; terwijl het getal bewoonde schepen niet vermeld werd. Bij de derde of voorlaatste had de onderscheiding en de afzonderlijke vermelding plaats, doch lieten de opgaven der gemeentebesturen veel te wenschen over. In verscheiden gemeenten, vooral ten platten lande, waren de huizen niet of niet behoorlijk genummerd en had de nummering niet plaats naar een vasten en algemeenen maatstaf, zoodat in verscheiden gemeenten huizen onder één dak, hoewel met verschillende uitgangen en door scheidsmuren onderling geheel afgezonderd, als één huis beschouwd werden, welke in andere gemeenten teregt als afzonderlijke huizen elk van een huisnummer voorzien waren. Uit dien hoofde is het niet raadzaam het getal bewoonde huizen bij de laatste telling te vergelijken met dat verkregen bij de vorige, dewijl die vergelijking leidt tot onjuiste gevolgtrekkingen.

Bij de vorige telling geschiedde de opgave der onbewoonde huizen zeer willekeurig, daar elk getimmerte of elk gebouw, ter bewoning geheel ongeschikt, als onbewoond huis beschouwd werd. Ter verkrijging van eene meer naauwkeurige opgave werd bij deze telling tevens gevraagd naar de bestemming der als onbewoond opgegeven panden. Men vindt die opgave in het tweede gedeelte, bladz. 136 tot 164. Uit die opgave blijkt dat, van de 52,045 als onbewoond opgegeven huizen slechts 14,491 of 27.84% waren woonhuizen, terwijl de overige 37,554 bestonden uit 2682 kerken en kapellen, 1513 scholen, 238 kantoren, 3460 fabrieken en werkplaatsen, 334 smederijen, 161 bakkerijen, 577 stokerijen, brouwerijen en grutterijen, 18,216 pakhuizen, lootsen en schuren, 40 hutten, 4406 stallen en koetshuizen, 940 tuinhuizen, 1783 molens en 3204 gebouwen en getimmerten van verschillenden aard.

Wij laten thans volgen het getal bewoonde en onbewoonde woonhuizen, hunne onderlinge verhouding, dat der bewoonde schepen en het getal inwoners op 100 bewoonde huizen en schepen voor elke provincie en voor de gemeenten boven en beneden de 10,000 zielen:

PROVINCIE.	WOONHUIZEN.		Onbewoond op 100 bewoonde woonhuizen.	Bewoonde schepen.	Getal inwoners op 1000 bewoonde woonhuizen en schepen.	
	Bewoond.	Onbewoond.				
Noordbrabant	74707	1844	1.80	288	5429	
Gelderland	66444	1887	2.09	384	6016	
Zuidholland	90889	2781	3.01	1332	6696	
Noordholland	73614	3876	4.59	904	6998	
Zeeland	28112	819	2.91	168	5858	
Utrecht	27202	659	2.42	96	5858	
Friesland	49814	940	1.90	1788	5291	
Overijssel	42180	956	2.27	541	5498	
Groningen	34625	458	1.82	1026	5750	
Drenthe	17187	272	1.59	168	5457	
Limburg	37771	1549	2.60	44	5668	
HET RIJK.	De 34 gem. boven de 10000 zielen.	140088	4308	3.07	8097	7059
	De 1104 gem. beneden de 10000 z.	402807	10188	2.58	3587	5624
TOTAAL	542895	14491	2.67	6684	5998	

De 6684 schepen waren op den dag der telling bewoond door 29,410 personen, 17,544 mannen en 11,866 vrouwen.

De reden der onbewoonde tot de bewoonde huizen was het gunstigst in Groningen en Drenthe, het ongunstigst in Noord- en Zuidholland. Zij was gunstiger in de gemeenten beneden dan in die boven de 10,000 zielen.

Ter voldoening aan het verlangen der Rijksc Commissie voor Statistiek is bij deze telling voor het eerst voor elke gemeente het getal huizen, bewoond en onbewoond, dat der bewoonde schepen, der huisgezinnen en der bewoners van elke kunne opgemaakt, met onderscheiding der gedeelten binnen en buiten de kom.

Men heeft die splitsing echter enkel kunnen toepassen op de getelde bevolking, dewijl de tijdelijk aanwezigen slechts opgaven de gemeenten waartoe zij te huis behoorden, zonder te vermelden of hunne woning zich binnen of buiten de kom bevond. Als gelegen binnen de kom werden beschouwd de aangebouwde huizen in dien ruimeren zin, dat zij in elkanders nabijheid staan en alleen van elkander gescheiden zijn: door straten, grachten, pleinen of wandelingen; door tuinen of andere openingen, van heiningen, hagen, hekken enz. omringde plaatsen, die als aanhangsel der woningen kunnen beschouwd worden, of ook door magazijnen, werven of andere werkplaatsen of gebouwen. Als liggende buiten de kom werden beschouwd huizen, verspreid en meer van elkander verwijderd, omringd door heiden, wei- en bouwland, bosch, boongaarden enz. Niet-tegenstaande deze omschrijving heeft het vooral ten platten lande veel moeite gekost eene behoorlijke splitsing te verkrijgen, en bestond hieromtrent een groot verschil van gevoelen. Volgens de verkregen opgaven bevonden zich van de bewoonde huizen 325,462 of 60% binnen, 216,933 of 40% buiten; van de onbewoonde 38,857 of 74.66% binnen, 13,188 of 25.34% buiten de kom der gemeenten. Van de op 31 December 1859 getelde personen waren 2,051,725 (987,042 mannen en 1,064,683 vrouwen) of 62.30% binnen; 1,241,509 (629,135 mannen en 612,374 vrouwen) of 37.70% buiten de kom. Het getal onbewoonde huizen was betrekkelijk veel grooter voor de gedeelten binnen dan voor die buiten de kom. Op 100 bewoonde huizen waren onbewoond binnen de kom 11.94, buiten de kom 6.08. Dit groote verschil moet vooral hieraan toegeschreven worden, dat de meeste werkplaatsen, pakhuizen, stallen en koetshuizen zich binnen de kom der gemeenten bevinden.

Bij de vorige tienjarige volkstelling werd elk afzonderlijk levend persoon als huisgezin beschouwd; bij deze telling zijn zoowel de afzonderlijk levende personen als de personen, die, geen deel uitmakende van het gezin, zich op den dag der telling in instellingen, gestichten, logementen, schepen enz. bevonden, niet begrepen onder de huisgezinnen. Bij deze telling werden namelijk, behalve de leden der familie, als behoorende tot het huisgezin beschouwd alle personen die blijvend of tijdelijk onder de huisgenooten waren opgenomen, als ook de dienst- en werkboden die bij hunne meesters woonden. De personen, behoorende tot het gezin, werden daarenboven naar de kunne gesplitst in verwante en niet-verwante personen.

De volgende staat geeft voor elke provincie en voor de gemeenten boven en beneden de 10,000 zielen het

getal personen, behoorende tot de gezinnen, op 1000 huisgezinnen berekend, en voorts de betrekkelijke reden volgens de indeeling naar de huizing op 10,000 personen van elk geslacht:

PROVINCIE.	Personen behoorende tot de gezinnen op 1000 huisgezinnen.	PERSONEN BEHOORENDE TOT DE GEZINNEN.						Personen afzonderlijk levende.		Personen geen deel uitmakende van het gezin, in instellingen, enz.		
		Verwant.		Niet verwant.		Verwant en niet verwant.		Op 10000 m.	Op 10000 vr.	Op 10000 m.	Op 10000 vr.	
		Op 10000 m.	Op 10000 vr.	Op 10000 m.	Op 10000 vr.	Op 10000 m.	Op 10000 vr.					
Noordbrabant	4567	8771	8698	820	995	9591	9693	89	153	320	154	
Gelderland	5102	8907	8835	815	973	9722	9808	80	121	198	71	
Zuidholland	4597	8950	8584	608	1026	9558	9610	115	217	327	173	
Noordholland	4586	8992	8600	486	922	9478	9522	183	238	389	240	
Zeeland	4719	8947	8896	670	840	9617	9736	101	174	282	90	
Utrecht	4767	8954	8842	614	858	9568	9700	123	168	309	132	
Friesland	4680	8942	8739	797	1001	9739	9740	69	144	192	116	
Overijssel	5109	8889	8858	825	926	9664	9779	75	145	261	76	
Groningen	4678	8606	8440	1124	1210	9730	9650	102	186	168	164	
Drenthe	5040	8597	8732	843	848	9440	9580	76	76	484	344	
Limburg	4988	8844	8692	740	832	9584	9724	112	153	304	123	
HET RIJK.	De 34 gem. boven de 10000 z.	4476	8704	8371	509	1081	9218	9452	184	268	603	280
	De 1104 gem. beneden de 10000 z.	4870	8954	8862	814	918	9768	9775	77	132	155	93
TOTAAL	4746	8881	8704	725	967	9606	9671	108	176	286	153	

Het getal personen op elk gezin was grooter in de gemeenten beneden dan in die boven de 10,000 zielen; het was het grootst in de provincien Overijssel, Gelderland en Drenthe, het kleinst in Noordbrabant, Noord- en Zuidholland. Het betrekkelijk aandeel der personen behoorende tot de gezinnen was veel grooter in de gemeenten beneden dan in die boven de 10,000 zielen; het was het grootst in Gelderland, Friesland en Overijssel, het kleinst in Noordholland, Drenthe en Zuidholland. Het aandeel der niet-verwante personen, uitmakende een deel van de huisgezinnen, was voor de mannen veel grooter in de gemeenten beneden dan in die boven de 10,000 zielen, terwijl voor de vrouwen het omgekeerde plaats had. Voor de mannen geven de provincien Groningen en Drenthe het grootste, Noord- en Zuidholland het kleinste, voor de vrouwen Groningen, Zuidholland en Friesland het grootste, Limburg, Zeeland en Drenthe het kleinste aandeel. Personen afzonderlijk levende en vooral personen, geen deel uitmakende van het gezin in instellingen, gestichten, logementen, schepen enz., waren betrekkelijk in veel grooter getal aanwezig in de gemeenten boven dan in die beneden de 10,000 zielen. Het getal der eersten was betrekkelijk het grootst in Noord- en Zuidholland, Utrecht en Groningen, het kleinste in Drenthe, Gelderland en Friesland; dat der laatsten het grootst in Drenthe, Noord- en Zuidholland, het kleinste in Gelderland, Friesland en Groningen.

§ 4. Indeeling naar de kunne.

In het algemeen overzicht tot de vorige of de derde volkstelling werd reeds de opmerkzaamheid gevestigd op de overmaat der vrouwen boven de mannen, welke zich over het algemeen tot de toenmalige steden bepaalde en sedert 1830 was afgenomen. Het is algemeen opgemerkt, dat, wanneer geene bijzondere omstandigheden invloed op de reden tusschen beide geslachten uitoefenen, de volkstellingen in de verschillende landen van Europa meer vrouwen geven dan mannen, niettegenstaande overal meer jongens dan meisjes worden geboren. In het eerste tiental jaren dezer eeuw werd dit verschijnsel enkel toegeschreven aan de menigvuldige oorlogen, waardoor de mannelijke bevolking aanmerkelijk gedund werd. Later bespeurde men dat de overmaat wel eenigzins was afgenomen, echter niet in die mate dat het evenwigt tusschen beide geslachten hersteld werd. Zoo telde men in ons vaderland bij de telling van 1829 1045, bij die van 1859 1038 vrouwen op 1000 mannen. De overmaat der vrouwen werd bij elke telling kleiner. De vermindering bepaalde zich echter elke tien jaren tot 2 of 3 op de duizend. Gedurende het laatste tiental jaren zijn geboren 584,396 jongens tegen 548,900 meisjes, eene overmaat van 35,496 voor de jongens; overleden zijn 442,419 mannen en 428,870 vrouwen of 13,549 mannen meer dan vrouwen; zoodat, door overmaat der geboren boven de overledenen, het mannelijke geslacht in het laatste tienjarig tijdvak met 21,947 méér dan het vrouwelijke is

toegenomen. Volgens de opgave uit de bevolkingregisters zouden gedurende het tiental jaren zich 24,772 mannen en 16,154 vrouwen meer in ons land hebben gevestigd dan daaruit zijn vertrokken. Volgens die opgave zou, door overmaat van geboorten en overmaat van vestiging van 1 Januarij 1850 tot 1 Januarij 1860, het getal mannen zijn toegenomen met 166,749, dat der vrouwen met 136,184. Daar nu de beide tellingen, wanneer men tot maatstaf neemt de getelde bevolking, een verschil geven voor het mannelijke geslacht van 117,546, voor het vrouwelijke van 119,152, zoo volgt hieruit dat men voor de mannen eene leemte verkrijgt van 49,203 tegen 17,032 voor de vrouwen. De opgaven van vestiging en vertrek laten steeds veel te wenschen over; vooral is zulks het geval met het opgeven van het vertrek, zoodat men aannemen mag dat hierin de grootste leemte bestaat en het getal vertrokken en gevestigde personen weinig in ons land verschilt. Niettemin blijft voor het mannelijke geslacht eene groote leemte over, welke, wanneer men enkel let op de overmaat der geboren, 24,431 bedraagt. Men mag aannemen dat bij elke telling meer mannen dan vrouwen worden overgeslagen, dewijl het getal tijdelijk aan- en afwezigen en vooral dat der afwezigen in de koloniën en in den vreemde veel grooter is bij het mannelijke dan bij het vrouwelijke geslacht, en het steeds groote moeite kost die personen in eene telling op te nemen. Die meening wordt bevestigd door eene vergelijking der getelde met de werkelijke bevolking. De overmaat voor het vrouwelijke geslacht bedroeg naar de eerste 60,863, naar de tweede 51,058. De getelde bevolking geeft 1038, de werkelijke slechts 1031 vrouwen op duizend mannen. De volgende staat geeft voor elke provincie naar de uitkomsten der vier tellingen, met onderscheiding der feitelijke en werkelijke bevolking voor de laatste, het getal vrouwen op duizend mannen, zoowel voor de geheele provincie als voor de gemeenten, wier werkelijke bevolking op 31 December 1859 meer en minder dan 10,000 zielen bedroeg:

PROVINCIE.	GEMEENTEN BOVEN 10000 ZIELEN.					GEMEENTEN BENEDEN 10000 ZIELEN.					DE PROVINCIE.				
	1839.	1839.	1849.	1859.	1859.	1839.	1839.	1849.	1859.	1859.	1839.	1839.	1849.	1859.	1859.
				Feit.	Werk.				Feit.	Werk.				Feit.	Werk.
Noordbrabant	988	966	1062	1070	1068	1018	1009	1005	1001	1000	1014	1003	1012	1010	1009
Gelderland	1058	1040	1090	1090	1091	988	985	974	967	966	994	995	998	988	987
Zuidholland	1192	1184	1194	1195	1178	1015	1017	1014	1026	1017	1093	1091	1091	1103	1090
Noordholland	1208	1190	1169	1176	1156	1027	1026	1012	1008	1003	1132	1121	1102	1103	1090
Zeeland	1149	1085	1084	1092	1077	1028	1035	1024	1035	1033	1047	1043	1033	1044	1040
Utrecht	1125	1108	1192	1155	1150	980	1003	984	971	972	1038	1046	1052	1048	1042
Friesland	1027	1035	1017	998	996	1031	1049	1036	1024	1017	1030	1044	1031	1017	1011
Overijssel	1057	1124	1106	1064	1056	957	971	961	953	953	977	1001	989	975	974
Groningen	1148	1124	1175	1171	1147	1003	1015	1018	1019	1005	1029	1035	1045	1043	1023
Drenthe	"	"	"	"	"	964	972	958	940	939	964	972	958	940	939
Limburg	1020	880	1035	1071	1075	1010	990	976	969	966	1011	975	983	981	979
HET RIJK	1142	1126	1142	1142	1129	1005	1007	998	995	991	1045	1042	1040	1038	1031

Uit dezen staat blijkt dat de overmaat van het vrouwelijke geslacht zich bijna uitsluitend bepaalt tot de gemeenten boven de 10,000 zielen en dat zij het grootst is in de provincien, waar de meest volkrijke gemeenten worden aangetroffen: Zuidholland, Noordholland en Utrecht; terwijl in de provincien, waar de bevolking grootendeels tot de landelijke behoort, in kleinere gemeenten vereenigd, het getal vrouwen door dat der mannen wordt overtroffen, zoo als het geval is bij elke der vier tellingen met Drenthe en Gelderland, bij de drie laatste met Limburg, met Overijssel met uitzondering van die in 1839. Bij de laatste telling gaf de werkelijke bevolking voor Amsterdam 20,684, Rotterdam 9738, 's Gravenhage 7244, Utrecht 4008, Leijden 2352, Groningen 2447 vrouwen meer dan mannen of op duizend mannen 1186, 1202, 1204, 1164, 1135 en 1147 vrouwen. Die overmaat is een gevolg van het trekken der vrouwelijke bevolking van het platte land naar de volkrijke gemeenten, om als dienstboden een middel van bestaan te vinden. De vrouwelijke bevolking is niet slechts betrekkelijk het grootst in de meest, zij is betrekkelijk het kleinste in de minst volkrijke gemeenten. Uit den volgenden staat blijkt, dat op duizend mannen in de gemeenten beneden 3000 werden aangetroffen 984, in die van 3001 tot 6000 994 en in die van 6001 tot 10,000 zielen 1006 vrouwen:

PROVINCIE.	GEMEENTEN BENEDEN 3000 Z.			GEM. VAN 3001 TOT 6000 Z.			GEM. VAN 6001 TOT 10000 Z.		
	Mannen.	Vrouw.	Getal vrouwen op 1000 mannen.	Mannen.	Vrouw.	Getal vrouwen op 1000 mannen.	Mannen.	Vrouw.	Getal vrouwen op 1000 mannen.
Noordbrabant	102844	101421	984	58940	59669	1012	15106	15785	1045
Gelderland	54128	51748	956	74309	71947	968	40569	39608	976
Zuidholland	111125	111658	1005	38999	40020	1026	11085	12175	1108
Noordholland	73922	74171	1003	18775	19762	1053	14871	13955	938
Zeeland	58459	59678	1021	6494	7126	1097	3454	3891	1127
Utrecht	38888	37577	966	9087	9027	999	"	"	"
Friesland	4828	4831	1001	32223	32971	1023	58918	59827	1016
Overijssel	22668	21785	961	61483	58558	952	10960	10277	938
Groningen	81000	80507	984	39808	40582	1020	14924	15101	1012
Drenthe	24634	22701	922	16349	15076	922	8126	8345	1027
Limburg	60905	58167	955	23907	23286	974	11164	11225	1005
HET RIJK	583396	574244	984	380319	378024	994	189122	190189	1006

§ 5. Indeling naar de geboorteplaats.

De bevolking werd naar de geboorteplaats bij deze telling op dezelfde wijze ingedeeld als bij de vorige; zoodat beide opgaven kunnen worden vergeleken. De volgende staat geeft de opgaven zonder onderscheid van geslacht voor beide tellingen, met onderscheiding der feitelijke en werkelijke bevolking voor de laatste:

Geboren in	1849.		1859.			
			FEITEL. BEVOLKING.		WERKEL. BEVOLKING.	
	Getal.	Reden op 10000 z.	Getal.	Reden op 10000 z.	Getal.	Reden op 10000 z.
De gemeente	2,112,027	6909	2,259,401	6860	2,279,966	6890
Eene andere gemeente binnen de provincie	622,622	2037	682,523	2072.3	681,516	2058.6
Eene andere provincie binnen het Rijk	248,422	813	255,322	866.3	262,184	853
Eene der Nederlandsche koloniën	2884	9	3139	9.5	3080	9.2
Den vreemde	70855	232	69096	191.6	(¹) 61917	187.1
Onbekend	"	"	96	0.3	356	1.1

In deze opgave zijn voor de werkelijke bevolking niet opgenomen de 159 personen, wier woonplaats onbekend is gebleven, waarvan 133 geboren zijn binnen het Rijk, 19 in den vreemde, terwijl van de 7 overigen de geboorteplaats onbekend is gebleven. Uit den staat volgt, dat bij de laatste telling het betrekkelijk aandeel grooter was dan bij de vorige voor de geboren in eene andere gemeente binnen de provincie en in eene andere provincie binnen het Rijk, kleiner voor de geboren in de gemeente, waar zij zich tijdens de telling bevonden en werkelijk woonden en voor de geboren in den vreemde.

Naar de geboorte in den vreemde was de feitelijke en werkelijke bevolking ingedeeld op de volgende wijze, waarbij wij ter vergelijking de opgaven voegen der telling in 1849:

(¹) Op bladz. 308 staat voor de gemeenten beneden en voor die boven en beneden de 10,000 z., provincie Gelderland, 76 en 176 vrouwen geboren in een ander vreemd land, lees: 77 en 178; de totalen worden hierdoor voor die kolom 519 en 4822 in plaats van 518 en 4821.

Geboren in	1849.		1859.			
			FEITEL. BEVOLKING.		WERKEL. BEVOLKING.	
	Getal.	Reden op 1000 z.	Getal.	Reden op 1000 z.	Getal.	Reden op 1000 z.
Duitschland	41209	582	86961	586	86561	590
Belgie	21556	304	19683	312	10429	314
Groot-Brittannië en Ierland	1434	20	1218	19	1011	16
Andere vreemde landen	6656	94	5284	88	4985	80
TOTAAL	70855	1000	63096	1000	61986	1000

Het betrekkelijk aandeel was bij de laatste telling grooter dan bij de vorige voor de geboren in Duitschland en in België, kleiner voor die in Groot-Brittannië en Ierland.

Even als bij de vorige telling maken in Zeeland en Noordbrabant de personen, geboren in België, verreweg het grootste gedeelte uit van het getal personen geboren in den vreemde; in de negen overige provincien die geboren in Duitschland. Voor deze laatste is het evenredig getal het grootst in Overijssel, Groningen, Drenthe en Gelderland, het kleinst in Zeeland.

Verreweg het grootste getal personen geboren in Groot-Brittannië en Ierland wordt in Zuid- en Noordholland aangetroffen.

De volgende staat geeft, met onderscheiding der feitelijke en werkelijke bevolking, en naar het geslacht, voor elke provincie en afzonderlijk voor de gemeenten boven en beneden de 10,000 zielen, de reden op de 10,000 zielen van elk geslacht voor elke indeeling naar de geboorteplaats:

PROVINCIE.	In de gemeente.				In eene andere gemeente binnen de provincie.				In eene andere provincie.				In de Nederl. kolonien.				In den vreemde en onbekend.			
	Feit. bevolk.		Werk. bevolk.		Feit. bevolk.		Werk. bevolk.		Feit. bevolk.		Werk. bevolk.		Feit. bevolk.		Werk. bevolk.		Feit. bevolk.		Werk. bevolk.	
	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.
Noordbrabant	7130.5	0061	7153	0074	2099	2380	2087	2370	500	401	587	480	0.5	0	0	8	165	150	164	150
Gelderland	7245	0003	7253	0010	1707	2073	1703	2005	336	841	828	832	14	12	14	12	108	171	202	175
Zuidholland	0745.0	0532.7	0804.3	0574.7	2101.7	2351	2080	2347.0	050.7	000	032.3	070.0	20	14.7	20.1	13.0	170	105.0	154.3	98.2
Noordholland	7135	7014.3	7184	7040	1487	1057.3	1470	1051	1110	1103.4	1080	1173	10	0	8	8	258	124	252	192
Zeeland	0610	0551.4	0657.7	0654	2408	2772.3	2398	2760	500	384.3	570.7	375	3	2	3	2	389	320	361.0	313
Utrecht	0570.4	0227	0580	0243.0	1063.2	1850	1061	1857	1021.3	1793	1017	1780.0	17.1	17	14	14	119	104	119	104.8
Friesland	7100.3	0850	7222	0904	2310.5	2708	2272	2073	470.2	411	453	397	1	1	1.5	1	53	24	54.5	26
Overijssel	7170	0908	7180	0920	1552	1850	1540.4	1848	1077	1070	1065.1	1065	0	7	8.4	7	102	105	194.1	104
Groningen	0440	0938.4	0478	0303	2733	2084.2	2705	2063	571	537.0	570	525	3	1.4	2	1	245	138.4	225	148
Drenthe	0202	0206	0228	0141.7	1700	1022	1080	1910.8	1700	1805	1770	1802.8	3	3	2	8	245	174	245	174.7
Limburg	7108	1130	7210.4	7148	1775	1981	1707	1072	480	204	487.1	203	4	5	4.9	5	534	584	521.3	583
Rijk bov. de 10000 z.	7035	7000	7087	7040.3	1320	1448	1213.5	1358.0	1104	1333	1331	1308.2	25	20	24	18.4	310	104	244.5	189.0
ben. de 10000 z.	0930.9	0615	0902	0603	2227	2503	2213.2	2549	851.2	037	041.2	032	4.2	3	4.4	3	181.4	152	179.4	153
TOTAAL	0905	0758.7	0908	0785.3	1035	2204.8	1021	2104	874	801.0	858	848.1	10	8.8	10	8.3	210	108.6	213	104.2

Het betrekkelijk aandeel der personen geboren in de gemeente is voor elke provincie, zoowel voor de feitelijke als voor de werkelijke bevolking, grooter voor het mannelijke dan voor het vrouwelijke geslacht. Dit aandeel was voor de mannen bij de feitelijke bevolking het grootst in Gelderland, Limburg en Overijssel, bij de werkelijke in Gelderland, Friesland en Limburg; voor de vrouwen bij beide bevolkingen in Limburg, Noordholland en Noordbrabant. Voor beide geslachten en voor beide bevolkingen geven Drenthe, Groningen en Utrecht het kleinste aandeel voor de geboren in de gemeente. Bij de feitelijke en werkelijke bevolking was dit aandeel voor beide geslachten grooter in de gemeenten boven dan in die beneden de 10,000 zielen. Voor de geboren in eene andere gemeente binnen de provincie is daarentegen het aandeel veel grooter in de gemeenten beneden de 10,000 zielen. Het getal der geboren is voor beide geslachten en bij beide bevolkingen betrekkelijk het grootst in Groningen, Zeeland en Friesland, het kleinst in Noordholland, Overijssel en Utrecht. Geborenen in eene andere provincie komen voor beide geslachten en bij beide bevolkingen betrekkelijk het

meest voor in Drenthe, Utrecht en Noordholland, het minst bij beide bevolkingen voor het mannelijke geslacht in Friesland, Limburg en Groningen, voor het vrouwelijke in Limburg, Zeeland en Friesland. Het getal geboren in de Nederlandsche kolonien was voor beide bevolkingen en voor beide geslachten betrekkelijk het grootst in Zuidholland, Utrecht en Gelderland, het kleinst in Friesland en Groningen; dat der geboren in den vreemde het grootst in Limburg en Zeeland, het kleinst in Friesland en Utrecht. De geboren in de Nederlandsche kolonien en in den vreemde worden voor het grootste gedeelte in de gemeenten boven de 10,000 zielen aangetroffen.

Uit de geboorteplaats kan worden afgeleid of eene gemeente en eene provincie de ontwikkeling van hare bevolking uit haren eigen boezem ontleenen of wel uit vestiging van buiten. Uit den voorgaanden staat blijkt dat, wanneer men de werkelijke bevolking tot maatstaf neemt, in de gemeenten boven de 10,000 zielen iets meer dan *zeven tienden*, in die beneden dat getal slechts *twee derden* der bevolking geboren is binnen de gemeente der werkelijke woonplaats, en dat in Drenthe, Utrecht en Groningen betrekkelijk het kleinste, in Limburg, Gelderland en Noordholland het grootste getal personen geboren is binnen de gemeente der inwoning. In den volgende staat geven wij, te beginnen met die provincie waar het betrekkelijk aandeel der geboren binnen de provincie het grootst is, voor elk geslacht het getal geboren binnen elke provincie op 10,000 personen van elk geslacht, en voegen hierbij de afzonderlijke aandeelen der gemeenten boven en beneden de 10,000 zielen:

	Mannen.	Vrouwen.		Mannen.	Vrouwen.		Mannen.	Vrouwen.
Friesland	9494	9577	Gelderland	8956	8981	Drenthe	7987	8023
Noordbrabant	9240	9344	Zuidholland	8393	8917	Gem. ben. 10,000 z.	9175	9212
Groningen	9183	9326	Overijssel	8735	8774	" bov. 10,000 "	8301	8485
Zeeland	9056	9310	Noordholland	8654	8697	Het Rijk	8019	8970
Limburg	8977	9122	Utrecht	8247	8101			

Uit dit overzicht volgt: dat in Friesland hoogstens *één twintigste*, in Drenthe *één vijfde* der bevolking geboren is buiten de provincie, en dat voor die geboren het aandeel in de gemeenten beneden de 10,000 zielen slechts *één twaalfde*, in die boven dat zielental *één zevende* der bevolking bedraagt. Wegens dit groote verschil tusschen de gemeenten boven en beneden de 10,000 zielen, wordt het niet onbelangrijk dit aandeel te leeren kennen in de gemeenten, wier bevolkingcijfer minder dan 10,000 zielen bedraagt.

De volgende staat geeft voor de feitelijke en werkelijke bevolking op tien duizend personen van elk geslacht het betrekkelijk aandeel der geboren in eene andere provincie voor de gemeenten beneden de 3000, die van 3001 tot 6000 en die van 6001 tot 10,000 zielen:

PROVINCIE.	Gemeenten beneden 3000 z.				Gemeenten v. 3001 tot 6000 z.				Gemeenten v. 6001 t. 10000 z.			
	Feit. bevolk.		Werk. bevolk.		Feit. bevolk.		Werk. bevolk.		Feit. bevolk.		Werk. bevolk.	
	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.
Noordbrabant	411	403	403	406	316	304	313	304	881	573	881	568
Gelderland	561	649	590	652	624	617	598	613	842	824	830	817
Zuidholland	590	629	584	595	775	691	746	677	1125	1237	1002	1176
Noordholland	540	606	517	594	672	726	632	705	2968	2437	2948	2420
Zeeland	284	189	276	189	771	499	756	486	787	756	727	699
Utrecht	1415	1604	1417	1614	1106	1555	1202	1545	"	"	"	"
Friesland	228	236	230	226	296	297	272	277	349	348	333	336
Overijssel	830	908	810	1013	817	756	796	701	1249	1422	1277	1438
Groningen	297	275	308	279	546	511	543	516	488	452	488	458
Drenthe	1442	1492	1420	1482	2588	2477	2573	2467	1217	1434	1252	1475
Limburg	187	140	185	141	332	239	311	257	1040	640	1026	680
TOTAAL	559	579	554	551	672	684	655	620	896	814	882	806

Uit dien staat blijkt dat, met weinige uitzonderingen, het betrekkelijk aandeel het kleinste is in de gemeenten beneden 3000, het grootst in die van 6001 tot 10,000 zielen. Dit aandeel was verreweg het grootst in Drenthe en Utrecht, het kleinste in Friesland en Limburg. Dat voor Drenthe dit aandeel voor de gemeenten van 3001 tot 6000 zielen ruim *één vierde* der bevolking bedraagt moet hieraan worden toegeschreven, dat tot die gemeenten Norg behoort met de drie bedolaarsgestichten te Veenhuizen, in welke gemeente op eene

werkelijke bevolking van 5705 zielen 3858 of omstreeks *twee derden* der bevolking geboren waren buiten de provincie. Van de vier gemeenten in Noordholland, van 6001 tot 10,000 zielen, geven twee een buitengewoon groot aandeel voor de geboren en buiten de provincie: Haarlemmermeer, waar op eene werkelijke bevolking van 7249 zielen 4573 of iets minder dan *twee derden*, Hoorn, waar op 9230 zielen 1280 of bijna *één zevende* der bevolking geboren zijn buiten de provincie.

§ 6. Indeeling naar de woonplaats.

De inschrijvingbiljetten, waarop tijdelijk aanwezige personen voorkwamen of voorkomen moesten, hebben bij deze telling het meest te wenschen overgelaten, zoodat de meesten ter verbetering moesten worden teruggezonden. De grootste moeilijkheden sproten hieruit voort, dat men zich bij de opgave hield aan de wettige woonplaats of het domicilie, waaraan men zich in de laatste tien jaren gewend had. Kostleerlingen en studenten, die op 31 December zich meest ten huize van ouders of voogden bevonden, werden voor een groot deel verkeerdlijks als wonende in de gemeente van hun tijdelijk verblijf opgegeven en moesten dus, wanneer men hunne namen vond op de biljetten der gemeenten waaruit zij afwezig waren, met veel moeite in de gemeente der tijdelijke aanwezigheid worden uitgevischt. Eene tweede moeilijkheid baarde het onvolledig opgeven der woonplaats, vooral waar het gold gelijknamige gemeenten, dorpen of buurschappen in verschillende provincien. Vooral waren rondzwervende lieden, als polderwerkers en schippers, moeilijk op eene bepaalde woonplaats terug te brengen, en moest men zich bij die personen, als ook bij reizigers, dikwijls naar de opgegeven geboorteplaatsen wenden, ten einde de woonplaats te leeren kennen. Aan dit onslagtige werk, hetwelk een oponthoud van omstreeks anderhalf jaar heeft veroorzaakt, moet zoowel de vertraging van het invoeren der nieuwe bepalingen voor de bevolkingregisters, als van het uitgeven der uitkomsten van deze telling worden toegeschreven. De indeeling der bewoners naar het verblijf volgens de vorige telling, kan niet met die naar de woonplaats naar deze telling worden vergeleken, dewijl de eerste *de woonplaats of het domicilie* of met andere woorden het hoofdverblijf (artt. 74—79 Burg. W.), de laatste *de werkelijke woonplaats of de plaats waar men gewoon is verblijf te houden* (art. 13 G. van Z. M. besluit van 26 September 1859, *Staatsblad* n°. 101) tot grondslag heeft. Bij de vorige telling werden minderjarigen, wanneer zij zich tijdelijk bevonden in de gemeente waar hunne ouders of voogden wonen, beschouwd als in die gemeente gewoon verblijvende; bij deze telling daarentegen als tijdelijk aanwezig in die gemeente en als wonende ter plaatse van hun gewoon en werkelijk verblijf. De volgende staat geeft voor elke provincie en afzonderlijk voor de gemeenten boven en beneden de 10,000 zielen, op tien duizend personen van elk geslacht der getelde, op 31 December 1859 aanwezige, bevolking, de indeeling naar de woonplaats:

PROVINCIE.	In de gemeente.		In eene andere gemeente binnen de provincie.		In eene andere provincie binnen het Rijk.		In eene der Nederlandsche kolonies, een vreemd land en woonplaats onbekend.	
	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.
	Noordbrabant	9920	9955	44	26	30	16	6
Gelderland	9861	9904	67	51	63	41	9	4
Zuidholland	9798	9877	86	58	84	55	32	10
Noordholland	9839	9894	63	49	79	51	19	6
Zeeland	9852	9923	63	46	49	21	36	10
Utrecht	9838	9878	46	43	110	76	6	3
Friesland	9785	9841	154	123	52	34	9	2
Overijssel	9870	9907	54	43	74	49	2	1
Groningen	9861	9897	101	78	35	24	3	1
Drenthe	9832	9914	48	36	68	49	2	1
Limburg	9958	9977	28	11	12	7	12	5
Gemeenten { boven de 10000 zielen	9771	9866	83	53	114	71	32	10
{ beneden " 10000 "	9887	9920	66	52	40	25	7	3
HET RIJK	9853	9903	71	52	61	40	15	5

Uit dezen staat blijkt, dat het getal tijdelijk aanwezige personen veel grooter was in de gemeenten boven dan in die beneden de 10,000 zielen. Zulks was vooral het geval voor de tijdelijk aanwezigen, wonende in eene andere provincie binnen het Rijk. Naar de provincien was het getal tijdelijk aanwezigen voor beide

geslachten betrekkelijk het grootst in Friesland, Zuidholland en Utrecht, het kleinst in Limburg en Noordbrabant. Aanwezigen, wonende in eene andere gemeente binnen de provincie, werden verreweg het meest in Friesland, het minst in Limburg aangetroffen. Voor de aanwezigen, wonende in eene andere provincie binnen het Rijk, was het aandeel het grootst in Utrecht, het kleinst in Limburg; voor de personen, wonende buiten het grondgebied des Rijks, het grootst in Zeeland en Zuidholland, het kleinst in Overijssel en Drenthe. Onder de tijdelijk aanwezigen waren 349 (209 mannen en 140 vrouwen) wonende in eene der Nederlandsche kolonien. De meesten bevonden zich in Zuid- en Noordholland en Gelderland. Onder hen waren 179 (77 m. en 102 v.) geboren in de kolonien, 45 (38 m. en 7 v.) in de gemeenten waar zij zich tijdelijk bevonden, 27 (18 m. en 9 v.) in eene andere gemeente binnen de provincie, 77 (62 m. en 15 v.) in eene andere provincie des Rijks, 6 (5 m. en 1 v.) in Duitschland en een gelijk getal in België, 1 man in Frankrijk, 1 man in Zwitserland, 1 vrouw in Engeland, 2 in China, ééne op zee, terwijl van 2 mannen en ééne vrouw de geboorteplaats onbekend bleef. Naar den burgerlijken staat waren zij ingedeeld in 205 ongehuwden (129 m. en 76 v.), 125 gehuwden (66 m. en 59 v.), 12 weduwnaars, 5 weduwen, terwijl van 2 mannen de burgerlijke staat onbekend bleef. De personen wonende in den vreemde, waren naar geboorteplaats en woonplaats ingedeeld op de volgende wijze:

Geboren en wonende in	INDEELING NAAR DE			
	GEOORTEPLAATS.		WOONPLAATS.	
	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.
De gemeente van het tijdelijk verblijf	207	94	"	"
Eene andere gemeente der provincie	55	30	"	"
Eene andere provincie binnen het Rijk	80	55	"	"
Eene der Nederlandsche kolonien	8	2	"	"
Duitschland	760	288	851	386
Belgie	346	124	426	181
Groot-Britannië en Ierland	209	24	235	29
Frankrijk	77	21	102	28
Italië	49	3	40	4
Den Kerkelijken Staat	"	1	"	"
Spanje	2	2	3	2
Portugal	1	"	2	"
Griekenland	3	"	3	"
Rusland	25	4	55	3
Polen	1	"	1	"
Zweden	48	1	54	1
Noorwegen	35	1	39	"
Denemarken	53	2	69	1
Zwitserland	6	4	12	5
Hongarije	2	"	2	"
Noord-Amerika	33	2	30	1
Brazilië	"	"	1	"
Afrika	6	"	9	"
De Engelsch Oost-Indische bezittingen	"	"	2	3
China	"	"	1	"
Japan	"	"	1	"
Australië	"	"	1	"
Andero vreemde landen	60	"	142	23
Onbekend	6	9	"	"
TOTAAL	2081	667	2081	667

Deze opgave geeft geenszins het getal vreemdelingen te kennen, op 31 December 1859 binnen het Rijk geteld. Dit blijkt reeds uit eene eenvoudige vergelijking van de geboorteplaats met de woonplaats, daar van die personen niet minder dan 530 (351 m. en 179 v.) binnen het Rijk waren geboren. Onder die personen waren verscheiden kinderen op kostscholen of andere inrigtingen van onderwijs in den vreemde, die zich tijdelijk bij hunne ouders bevonden. Hier tegenover staat, dat verscheiden vreemdelingen, zoo als gezanten en

consuls van vreemde mogendheden, zich niet als wonende in een vreemd land maar als wonende in het Rijk hebben opgegeven.

De personen wonende in den vreemde waren naar den burgerlijken staat ingedeeld in 1974 (1518 m. en 456 v.) ongehuwden, 661 (489 m. en 172 v.) gehuwden, 41 weduenaars, 38 weduwen, ééne vrouw gescheiden van echt, terwijl van 33 mannen de burgerlijke staat onbekend bleef.

§ 7. Indeeling naar den burgerlijken staat.

Bij de vorige telling werden de personen, wier huwelijk door echtscheiding is ontbonden, niet afzonderlijk vermeld, maar gevoegd bij de ongehuwden; in deze leemte is voorzien bij deze telling.

Wij laten thans volgen de betrekkelijke reden der bevolking naar den burgerlijken staat ingedeeld op duizend personen van elk geslacht naar de uitkomsten der drie tellingen, voor de laatste telling met onderscheiding der feitelijke en werkelijke bevolking en met bijvoeging der personen gescheiden van echt en der onbekenden bij de ongehuwden:

	19 Nov. 1839.		19 Nov. 1849.		31 December 1859.			
					Feit. bevolking.		Werk. bevolking.	
	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.
Ongehuwd	645	612	647	615	638	607	638	607
Gehuwd	318	305	312	300	321	311	321	311
Personen in weduwenstaat	37	33	41	35	41	32	41	32

Uit dit overzicht volgt, dat de betrekkelijke reden voor de ongehuwden, vooral voor de mannen, is afgenomen, toegenomen voor de gehuwden, het meest voor de vrouwen. Het betrekkelijk getal weduenaars is grooter dan bij de telling in 1839 en staat gelijk met dat in 1849, dat der weduwen is kleiner dan bij de vorige tellingen en vooral dan in 1849.

De volgende staat geeft op 10,000 zielen van elk geslacht voor de feitelijke en werkelijke bevolking de betrekkelijke reden der bevolking van elke provincie, naar den burgerlijken staat ingedeeld, met bijvoeging der afzonderlijke opgaven voor de gemeenten boven en voor die beneden de 10,000 zielen:

PROVINCIE.	Ongehuwden.				Gehuwden.				Weduwenstaat.				Gescheiden van echt en onbekend.			
	Feit. bevolk.		Werk. bevolk.		Feit. bevolk.		Werk. bevolk.		Feit. bevolk.		Werk. bevolk.		Feit. bevolk.		Werk. bevolk.	
	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.
Noordbrabant	6691.5	6355.3	6691	6357	2849	2829.2	2849.8	2828	459	815	458.5	814.5	0.5	0.5	0.7	0.5
Gelderland	6506.1	6105	6510	6112	3106	3151	3102	3145	386.6	742	386	741	1.3	2	2	2
Zuidholland	6170.4	5954	6169.5	5956	3446.3	3171	3451	3167	380.3	870	376	872	3	5	3.5	5
Noordholland	6197.9	6019.2	6213	6024	3405.9	3114.3	3395	3109	392.9	861.9	388	862	3.3	4.6	4	5
Zeeland	6324.6	5956.2	6324	5962	3304	3133.9	3307	3179	363.8	857.3	366	856	2.6	2.6	3	3
Utrecht	6421	6099	6424	6102	3169	3059	3165	3054	409	839	409	840	1	3	2	4
Friesland	6295.2	5936	6297	5938	3275.7	3219.8	3273	3217	427.7	841.7	427	842	1.4	2.5	3	3
Overijssel	6427.2	6032.6	6427.4	6035	3121	3193.1	3120	3196	451	768	451	767	0.3	1.3	1.6	2
Groningen	6369.4	6045	6378.6	6041	3205	3109	3200.7	3117	424	842.5	419.1	838	1.6	3.5	1.6	4
Drenthe	6486.2	6072.3	6484	6071.3	3065.6	3252.9	3072	3259	445.7	872.4	441	867.3	2.5	2.4	3	2.4
Limburg	6509.3	6124.1	6527.4	6144.7	3030.7	3108.4	3015.3	3092	459.9	767.1	456.5	762.9	0.1	0.4	0.3	0.4
Gem. bov. 10,000 z.	6188.3	6028.3	6200	6030	3441.3	3049.2	3432.3	3045	366.6	916.3	363	919	3.3	5.6	4.7	6
" ben. 10,000 z.	6458	6078	6453.6	6083.4	3114	3143.6	3114.8	3140	432	776.9	430.1	775	1	1.5	1.5	1.6
HET RIJK	6375.7	6062	6380	6066	3209.8	3113.4	3207.6	3110	412.8	821.6	410	821	1.7	3	2.4	3

De betrekkelijke reden was het grootst: voor de ongehuwden bij beide geslachten en voor beide bevolkingen in Noordbrabant, Limburg en Gelderland; voor de gehuwde mannen in Zuidholland, Noordholland en Zeeland; de gehuwde vrouwen in Drenthe, Friesland en Overijssel; de weduenaars in Limburg, Noordbrabant en Overijssel; de weduwen in Zuid- en Noordholland en Zeeland; het kleinst: voor de ongehuwde mannen in Zuid- en Noordholland en Friesland; de ongehuwde vrouwen in Friesland, Zuidholland en Zeeland; de gehuwde mannen in Noordbrabant, Limburg en Drenthe; de gehuwde vrouwen in Noordbrabant, Utrecht en Limburg; de weduenaars in Zeeland, Zuidholland en Gelderland; de weduwen in Drenthe, Gelderland en Limburg. Personen gescheiden van echt kwamen het meest voor in Zuid- en Noordholland, het minst in Limburg en Noordbrabant.

§ 8. Indeeling naar de kerkgenootschappen.

Bij de twee eerste volkstellingen werd de bevolking naar de kerkgenootschappen ingedeeld in Protestanten, Rooms-Katholijken, waarbij de Oud-Roomschen geteld werden, Israëlieten en onbekend, waarbij gevoegd de Grieken en Armenianen. Naar die indeeling laten wij thans volgen eene vergelijking der vier tellingen, met bijvoeging der betrekkelijke reden:

Tellingen op	Protestanten.		Rooms-Katholijken.		Israëlieten.		Onbekend.	
	Getal.	Reden op 10000 z.	Getal.	Reden op 10000 z.	Getal.	Reden op 10000 z.	Getal.	Reden op 10000 z.
16 November 1829	1,544,887	5911	1,019,109	3899	46,408	178	3083	12
18 " 1839	1,704,275	5958	1,100,616	3848	52,245	183	3314	11
19 " 1849	1,824,860	5969	1,171,924	3834	58,626	192	3469	5
31 December 1859, feitelijk	1,996,175	6061	1,230,508	3736	63,427	193	3467	10
31 " 1859, werkelijk	2,007,026	6065	1,234,486	3730	63,790	193	3326	12

De volgende staat geeft voor elke provincie en voor het Rijk het getal leden van elk kerkgenootschap berekend op 10,000 zielen, zoowel voor de feitelijke als voor de werkelijke bevolking. Ten einde het overzicht gemakkelijker te maken, is vóór het cijfer der provincie, waar het kerkgenootschap het grootste getal leden telt, het teeken † geplaatst:

	Noordbrabant.	Gelderland.	Zuidholland.	Noordholland.	Zeeland.	Utrecht.	Friesland.	Overijssel.	Groningen.	Drenthe.	Limburg.	HET RIJK.
Nederduitsch Hervormden	1071.1	5059.4	† 9884	5378.7	6914.3	5750.4	8134	6377.4	7912.8	6387.4	148.30	3400.5
Waalisch Hervormden	0.67	15.17	50.87	† 72	18.95	32.0	4.01	0.38	10.03	3.44	3.54	20.4
Remonstranten	1.03	2.4	† 54.2	27.00	1.00	14.77	0.55	1.09	0.40	1.8	0.98	10
Christelijk-afgescheidenen	81.03	118.37	132	80	388.8	144.0	310.0	237.33	† 818.37	750	0.00	498.0
Doopgezinden	1.35	12	15.4	300.4	20.3	21.17	† 561.7	193.5	239.07	31.7	0.75	120.0
Evangelisch-Lutheranen	17.7	50.07	100.58	† 508.5	69.24	124.3	30.09	48	93	40.8	18.80	104.0
Herstelde Lutheranen	0.74	2.80	4.56	† 103.6	3.05	3.39	0.48	10.54	0.78	3.5	1.03	33.3
Hornhutters	0.08	0.33	0.03	1.3	"	† 15.33	0.04	0.04	"	"	"	1.01
Anglikaansch-Episcopalen	0.33	0.65	† 4.00	2.71	1.39	2.5	0.07	0.47	"	0.39	0.7	1.70
Schotsche gemeente	"	"	† 1.36	0.15	0.12	0.00	"	0.04	"	"	"	0.39

	Neord- brabant.	Gelder- land.	Zuid- holland.	Neord- holland.	Zeeland.	Utrecht.	Fries- land.	Overijs- sel.	Gronin- gen.	Dreuthe- .	Lim- burg.	NET RIJK.
Engelsche Presbyterianen	Feitel. bev.	0.05	0.17	2.37	3.74	4.05	0.5	0.07	"	"	0.14	1.30
	Werk. bev.	0.02	0.17	1.55	3.0	3.01	0.5	0.07	0.04	"	0.14	1.13
Roomsche-Katholijken	Feitel. bev.	†8770	8700	2435	2732.8	2503	2723	845.5	2100	700.15	524.04	3730
	Werk. bev.	†8705	3721	2423	2729	2508.3	2720	841.8	2000.7	708.2	518	3714.3
Oud-Roomschen	Feitel. bev.	0.30	5.3	18.30	50.5	0.12	83.02	0.04	0.04	0.15	"	10.30
	Werk. bev.	0.33	5.38	18.43	50.0	0.12	83.5	0.07	0.00	0.10	"	10.3
Grieken	Feitel. bev.	"	"	† 0.52	0.1	"	"	"	"	"	"	0.1
	Werk. bev.	"	"	† 0.47	0.06	"	"	"	"	"	"	0.1
Nederduitsche Israëlieten	Feitel. bev.	47.5	113.47	† 79.01	† 514.8	30.51	99.30	78.24	158.5	212.3	230.70	22.78
	Werk. bev.	46.0	113	† 180.7	† 510.0	30.8	08	78.85	158.01	210	230.30	22.45
Portugeesche Israëlieten	Feitel. bev.	0.37	0.37	3.0	† 52.4	0.18	0.75	0.51	0.00	0.24	0.42	0.15
	Werk. bev.	0.08	0.37	3.58	† 52.7	0.18	0.8	0.5	0.00	0.05	0.1	0.3
Onbekenden, tot geen der ge- noemde kerkgenootschap- pen behoorende	Feitel. bev.	1.1	3.82	0.01	† 20.34	47	1.82	15.27	7.63	3.02	10.03	0.4
	Werk. bev.	1.00	4.57	10.25	† 21.00	48.52	3.8	17	0.30	4.87	12.3	11.5

Wij gaven in § 6 de indeeling naar de geboorteplaats en den burgerlijken staat van de personen wonende in eene der nederlandsche kolonien en in den vreemde. Men telde onder de eersten 251 Nederduitsch, 8 Waalsch Hervormden, 4 Remonstranten, 2 Christelijk-afgescheidenen, 7 Doopsgezinden, 16 Lutherschen, ééne Hernhutsche en ééne Anglikaansch-Episcopaalsche vrouw, 31 Roomsche-Katholijken, 5 Israëlieten en 5 Mahomedanen, terwijl van 18 het kerkgenootschap onbekend bleef. Van de personen wonende in den vreemde waren 496 Nederduitsch, 20 Waalsch Hervormden, 2 Remonstranten, ééne vrouw Christelijk-afgescheiden, één man Kwaker, 11 Doopsgezinden, 450 Evangelisch-Lutherschen, 17 Herstelde Lutherschen, 30 Anglikaansch-Episcopalen, 60 Engelsche Presbyterianen, één man van de Schotsche gemeente, 1510 Roomsche-Katholijken, één man Oud-Roomsch, 8 Grieken en 46 Israëlieten, terwijl van de overige 85 het kerkgenootschap niet werd opgegeven.

BIJLAGE.

Vrij algemeen werd geklaagd, vooral in volkrijke gemeenten, dat de voorschriften der volkstelling te laat ter algemeene kennis gebragt zijn en dat de gemeentebesturen te laat van het noodige materieel waren voorzien. De gemeentebesturen waren hierdoor niet in staat zich behoorlijk voor te bereiden; eene omstandigheid, die vooral op de keuze der personen, met het rondbrengen, zoo noodig invullen en afhalen der biljetten belast, zeer ongunstig heeft gewerkt.

Zij zijn van oordeel, dat de voorschriften voor de telling meer dan één jaar vroeger moeten worden vastgesteld en zulks vooral uit dien hoofde, dewijl omtrent het bedrag der vergoeding aan de gemeentebesturen voor de telling bij de voorbereidende werkzaamheden geene onzekerheid mag bestaan, zoo als bij deze telling heeft plaats gehad. Zij meenen, dat wanneer eene telling in het laatst van 1869 wordt voorgeschreven, de voorschriften moeten worden opgemaakt uiterlijk in den zomer van 1868, ten einde op de begroting voor het jaar 1869 kunnen voorkomen niet slechts de gelden bestemd voor het drukken van het materieel der telling, maar tevens die, welke aan de gemeentebesturen worden verstrekt voor hunne werkzaamheden bij de telling. Besturen van onze meest volkrijke gemeenten verkrijgen hierdoor de gelegenheid een geruimen tijd naar geschikte personen om te zien en ze, wat een hoofdvereischte is, grondig met de voorschriften bekend te maken.

In verband hiermede verlangt men voorgeschreven te zien, dat, bijaldien de invulling door rijksagenten met het rondbrengen der biljetten belast te kostbaar mogt zijn, in elke gemeente aan een bepaald deskundig persoon de leiding worde opgedragen. Bij elke telling is hoofdzaak eene strenge controle. Eene controle, die dadelijk en in loco moet worden uitgeoefend. Naar ons oordeel moest in het vervolg niet slechts vergoeding worden verleend voor het rondbrengen en afhalen der biljetten, maar eene bepaalde som worden aangewezen voor het controleren der opgaven op de biljetten, bijv. ééne halve cent voor elken getelden persoon. Men mag aannemen dat minstens een tiende der biljetten door de hoofden der provinciale bureaux wegens gebrekkige invulling zijn teruggezonden.

Men acht het verkieslijk, dat, nadat de biljetten behoorlijk zijn gecontroleerd, het overbrengen der opgaven uit de biljetten op de verzamelstaten niet geschiede door de zorg der gemeentebesturen, maar op de provinciale bureaux. De verzameling door de gemeentebesturen heeft de werkzaamheden bij de provinciale bureaux bij deze telling niet slechts niet verligt, maar aanmerkelijk verzaard, dewijl men op de meeste lijnen van den verzamelstaat, in enkele gemeenten op elke lijn, verkeerde overbrenging moest verbeteren.

Hoewel veelvuldig geklaagd is over het laat uitbetalen der vergoeding, zijn wij van oordeel dat de vergoeding aan de gemeentebesturen veel te vroeg is ter hand gesteld. Bij eene volgende telling diende althans de vergoeding voor het controleren der opgaven niet te worden uitbetaald, vóór dat de telling is afgelopen of men althans verzekerd is dat alle onvolledige en gebrekkige opgaven zijn aangevuld en verbeterd.

De controleur of de persoon met het controleren der biljetten belast zou zich in betrekking moeten stellen met het statistisch bureau in de provincie, van dit bureau voorschriften en inlichtingen ontvangen, waaraan hij zich stipt zal moeten houden. Van de benoemden zou tijdig door de gemeentebesturen aan den Commissaris des Konings kennis moeten worden gegeven.

Het tijdstip 31 December of den laatsten dag des jaars acht men ongelukkig gekozen. Daar tot het verkrijgen der opgaven voor de werkelijke bevolking eene volledige kennis vereischt wordt van de tijdelijk aan- en afwezige personen, is voor het houden eener telling het meest gunstige tijdstip dat, waarop het getal dier personen het kleinst is of waarop het grootste gedeelte der bevolking zich bevindt in de gemeente waar zij werkelijk woont. Zulks is geenszins het geval op 31 December. Afwezig zijn op dat tijdstip meest alle kostleerlingen, studenten aan hoogeschole, leerlingen of kweekelingen aan wetenschappelijke inrigtingen, voorts eene menigte personen, die van den laatsten dag van het jaar gebruik maken om familiebetrekkingen of kennissen te bezoeken. Men is dierhalve van oordeel, dat de laatste November of de nacht van 29 op 30 November bij eene volgende telling zou moeten worden gekozen. Men heeft dan tevens het voordeel, dat voor de meeste gemeentebesturen het werk der telling vóór 31 December is afgelopen. De staten van den maandelijkschen loop der bevolking kunnen dan voor dat jaar voor de eerste elf maanden en voor de laatste van het jaar elk afzonderlijk worden bewerkt.

Van de inventarissen is bij deze telling weinig of althans niet het beoogde gebruik gemaakt. Men zou dier-

halve den controleur voor de behoorlijke invulling der inventarissen bij het rondbrengen en de aantekening bij het afhalen der biljetten aansprakelijk willen stellen, terwijl van die aansprakelijkheid en de verplichting tot invulling op den inventaris zelven werd melding gemaakt en tevens hieromtrent bepaalde voorschriften werden gegeven.

Terwijl het houden van afzonderlijke inschrijvingstaten voor gestichten of instellingen zeer doelmatig is bevonden, heeft nogtans de inrigting zelve der biljetten tot misverstand aanleiding gegeven. Men is te veel van de veronderstelling uitgegaan dat de voorschriften achter het biljet zouden worden gelezen en heeft te weinig doen uitkomen dat de eene zijde van het biljet enkel voor aanwezigen, de keerzijde voor tijdelijk afwezigen bestemd was. De meeste vergissingen zijn hiernaan toe te schrijven. Aan de voorzijde dient uitdrukkelijk en in het oog vallend vermeld te staan: *Personen aanwezig op*, even als aan de keerzijde: *Personen tijdelijk of voor korten tijd afwezig op*, ten einde alle onzekerheid hieromtrent te doen ophouden.

Voorts is het ten aanzien der afwezigen niet toereikend, dat men spreke van afwezigen zonder meer, maar dat men nauwkeurig bepale wat men door afwezigheid verstaat, bijv. personen, die, hoewel werkelijk wonende in de gemeente, zich slechts voor korten tijd, bijv. enkele maanden, uit de gemeente hebben verwijderd. Zelfs deze bepaling wordt niet toereikend geacht. Men dient tevens op te geven, welke personen niet als tijdelijk afwezig moeten worden beschouwd, bijv. kinderen op kostscholen, zoons op hoogeschole of andere wetenschappelijke instellingen.

Overgaande tot eene beoordeeling der kolommen van het biljet, wenschte men op de hoofden der kolommen de volgende bijvoegingen, op hier achter gevoegd model nader aangewezen.

Kolommen 3 en 4 (*voluitgeschreven*), kolom 4 (*Mannelijk M., Vrouwelijk V.*).

De kolom 5 zou bij eene volgende telling kunnen vervallen, dewijl het nut niet geëvenredigd is aan het werk hierdoor veroorzaakt. Zij kan zulks te meer, daar die opgave thans voor de werkelijke bevolking der gemeente uit het bevolkingregister kan geput worden.

Kolom 9 geboorteplaats bijvoegen: (*gemeente en provincie voor inboorlingen, land voor personen, geboren in den vreemde*); kolom 10 (*ongehuwd O., gehuwd H., weduwenstaat W., gescheiden van echt S.*).

De kolommen 11 tot 14, woonplaats, zijn zeer ondoelmatig bevonden. Aan de orde van het biljet hield men zich in den regel niet. Men vond vooral vele personen, die in de kolommen 12, 13 en 14 vermeld moesten staan, vermeld in kolom 11, zoodat de verzamelaar van het biljet niet zelden aan vergissing bloot stond. Het ergste kwaad was echter, dat verscheiden personen, geen acht slaande op de keerzijde van het biljet, zich voorstelden, dat de kolommen 12, 13 en 14 bestemd waren ter aantekening der plaats waar zich tijdelijk bevonden de afwezige personen uit hun gezin. Men verkreeg hierdoor een tal tijdelijk afwezige personen op de voorzijde van het biljet, die men naar de voorschriften als tijdelijk aanwezig moest beschouwen. Voor de meesten werd die verkeerde inschrijving later ontdekt, wanneer men in eene andere gemeente denzelfden persoon als tijdelijk aanwezig vond ingeschreven. Dit gebrek is naar ons oordeel te voorkomen door de vier kolommen te vervangen door de volgende twee: 1°. *Woont Gij in deze gemeente?* (*antwoorden: ja, neen*); 2°. *Zoo elders waar woont Gij?* (*invullen gemeente en provincie voor personen wonende binnen het Rijk, land voor personen uit eene Nederlandsche kolonie of wonende in den vreemde*). Men heeft dan tevens het voordeel, dat de opgave in de tweede kolom eene controle is voor die in de eerste.

Voor kolom 15 bijvoegen: (*elk bepaald opgeven*). Op de kolommen 16—18, *maatschappelijke betrekking*, is eene gelijksoortige opmerking als op de kolommen 11—14 van toepassing. Deze kolommen wenscht men in het vervolg tot twee teruggebracht te zien: 1°. *Welk ambt, beroep of bedrijf oefent Gij uit?* 2°. *Zijt Gij bij of voor anderen werkzaam of in dienst?* (*antwoorden: ja, neen*). Voor de tijdelijk afwezigen, te vermelden aan de keerzijde van het biljet, kan niet volstaan worden met opgaven van familie- en voornamen en plaats waar zij zich bevinden. De gegevens, vereischt voor de aanwezigen, dienen allen en met dezelfde volledigheid op de biljetten vermeld te worden voor de afwezigen. Men is thans verplicht geweest voor alle afwezigen volledige opgaven van de gemeentebesturen te vragen, hetgeen tot veel geschrijf en menige weigering heeft aanleiding gegeven.

Voorts is men van oordeel, dat in het vervolg elke vermelding van wettig domicilie in de voorschriften voor de volkstelling diende te vervallen en zulks te meer daar thans de bevolkingregisters naar de werkelijke woonplaats worden ingerigt.

In onze bijeenkomst zijn tevens ter sprake gekomen de werkzaamheden na de telling en is in ernstige overweging genomen de vraag, hoe men in den kortst mogelijken tijd na afloop der telling tot de kennis van het cijfer der werkelijke bevolking of het getal inwoners, volgens art. 3, alin. 2 der gemeentewet, zou kunnen geraken.

Het ziften der tijdelijk aan- en afwezigen, ten einde de eersten op hunne werkelijke woonplaats over te brengen, kan veel eenvoudiger plaats hebben dan bij deze telling, door het aanleggen voor elke gemeente van afzonderlijke lijsten voor tijdelijk aan- en tijdelijk afwezigen. Dat dit werk veel gemakkelijker en spoediger bij het provinciaal bureau dan bij Uw Departement kan geschieden is boven allen twijfel verheven, wanneer het aanwezig geldt afwezig binnen de provincie, in de kolonien of den vreemde. Wanneer het personen geldt wonende buiten de provincie kan de bewerking plaats hebben, hetzij aan Uw Departement, hetzij door briefwisseling tusschen de hoofden der provinciale bureaux. Elk van beide stelsels had zijne voorstanders.

Men zal veel spoediger geraken tot de kennis van het werkelijk bevolkingcijfer, en het werk zelf veel geregelder en minder omslagtig verrigt worden, wanneer men eerst de biljetten één voor één doorloopt, de onvolledige terug zendt, de opgaven van tijdelijk aan- en afwezigen zift en de verzamelstaten opmaakt. Alle werkzaamheden vereischt ter verkrijging van het cijfer der werkelijke bevolking. Het maken van ouderdom- en beroepstaten, een zeer tijdroovend werk, zou later kunnen verrigt worden. De meesten waren van oordeel, dat de beroepstaten voortaan zouden moeten wegvallen, daar de uitkomsten aan den besteden tijd niet beantwoorden en betere opgaven van elders te verkrijgen zijn. Het behoud der kolommen voor de beroepen op de biljetten acht men noodzakelijk ten behoeve der bevolkingregisters. Eenparig was men van oordeel, dat de opgaven der school- en huisleerlingen door hunne onvolledigheid ondoelmatig zijn en dat het getal schoolgaande kinderen nimmer uit de uitkomsten eener telling kan worden verkregen.

Vershil van gevoelen bestond over de vraag of in het vervolg de uitkomsten der telling, zoo als bij deze, naar de feitelijke en de werkelijke bevolking of uitsluitend naar de laatste zouden worden opgemaakt.

Voor het eerste gevoelen pleit niet slechts dat tot nu toe in alle landen de telling steeds is bewerkt naar de feitelijke bevolking, maar vooral dat de werkelijkheid steeds gebrekkig blijft en slechts heeft eene betrekkelijke waarde. Het laatste stelsel beveelt zich aan door het vermijden van dubbel werk en het verminderen der drukkosten.

De verdeling der gemeenten in die boven en beneden de tien duizend zielen, sedert 1860 tot grondslag genomen voor de staten van den loop der jaarlijksche bevolking, wenschte men ook bij het drukken der uitkomsten van deze telling aangenomen te zien.

Van groot nut acht men het opmaken eener alphabetische lijst van alle dorpen, gehuchten of onderdeelen van gemeenten.

AANWEZIGEN OP 30 NOVEMBER 186 .

Wijk..... Inschrijvingbiljet n°.....
 Straat (steeg, gracht, plein enz.)..... Dorp.....
 Provincie..... Gemeente.....
 Nummer van het huis..... Gehucht of buurtschap.....

Volgsnummer.	PERSONEN uitmakende het huizegezin.		Geslacht. M. (mannelijk.) V. (vrouwelijk.)	Tijdstip der geboorte.			Geboorte- plaats. <small>(In welke gemeente en provincie voor inboorlingen, land voor personen, geboren in den vreemde.)</small>	Burgerlijke staat. <small>D. (ongehuwd.) H. (gehuwd.) W. (weduwenstaat) S. (gescheiden van echt.)</small>	Woont gij in deze gemeente? <small>(Antwoorden: ja, neen.)</small>	Zoo elders waar woont gij? <small>(In welke gemeente en provincie voor personen wonende binnen het Rijk, land voor personen uit eene Nederlandsche kolonie of wonende in den vreemde.)</small>	Kerk- genoot- schap. <small>(Elk bepaald opgeven.)</small>	Welk ambt, be- roep of bedrijf oefent gij uit? <small>(Antwoorden: ja, neen.)</small>	Zijt gij bij of voor an- deren werkzaam of in dienst? <small>(Antwoorden: ja, neen.)</small>	AANMER- KINGEN.	
	Familienamen. <small>(Familienamen der vrouw.)</small>	Voornamen. <small>(Voluitgeschreven.)</small>		Dag.	Maand.	Jaar.									
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.

Keerzijde van het biljet.

VOORSCHRIFTEN.

(In te vullen de voorschriften.)

Tijdelijk of voor korten tijd uit het gezin afwezige personen op 30 November 186 .

Men verstaat onder afwezigen slechts die personen, die, hoewel werkelijk wonende in de gemeente, zich slechts voor korten tijd, bijv. enkele maanden, daaruit hebben verwijderd. Kinderen op kostscholen, zoons op hoogeschole of andere wetenschap- pelijke instellingen, zoons of dochters in andere gemeenten of buiten 's huis in vaste dienst worden niet beschouwd als tijdelijk afwezig.

Volgsnummer.	Familienamen. <small>(Familienamen der vrouw.)</small>	Voornamen. <small>(Voluitgeschreven.)</small>	Geslacht. M. (mannelijk.) V. (vrouwelijk.)	Tijdstip der geboorte.			Geboorte- plaats. <small>(In welke gemeente en provincie voor inboorlingen, land voor personen, geboren in den vreemde.)</small>	Burgerlijke staat. <small>D. (ongehuwd.) H. (gehuwd.) W. (weduwenstaat) S. (gescheiden van echt.)</small>	Waar bevinden zij zich? <small>(In welke gemeente en provincie voor personen wonende binnen het Rijk, land, zoo in den vreemde of in eene Nederl. kolonie.)</small>	Kerk- genoot- schap. <small>(Elk bepaald opgeven.)</small>	Welk ambt, be- roep of bedrijf oefenen zij uit?	Zijn zij bij of voor an- deren werkzaam of in dienst? <small>(Antwoorden: ja, neen.)</small>	AANMER- KINGEN.	
				Dag.	Maand.	Jaar.								
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.

EERSTE GEDeelTE.

PLAATSELIJKE INDEELING.

(DIVISIONS DE COMMUNES.)

HUIZEN, BEWOOND EN ONBEWOOND, BEWOONDE SCHEPEN, HUISGEZINNEN,

(MAISONS, HABITÉS ET INHABITÉS, NAVIRES HABITÉS, FAMILLES.)

BEWONERS NAAR DE KUNNE.

(POPULATION PAR SEXE.)

TWEEDE GEDEELTE.

BESTEMMING

(BESTEMMING)

DER

(DER)

ONBEWOONDE HUIZEN.

(ONBEWOONDE HUIZEN.)

PROVINCIE.	Woonhuizen.	Kerken en kapellen.	Scholen.	Kantoren.	Fabrieken, enz.	Smeederijen.	Bakkerijen.	Stokerijen, brouwerijen en grutterijen.	Werkplaatsen.	Pakhuisen.	Lootsen.	Schuren.	Hutten.	Stallen en koetshuizen.	Tuinhuizen.	Molens.	Gebouwen van verschildenden aard.	TOTAAL onbewoonde huizen.
Noordbrabant	1344	323	144	16	168	49	14	57	129	273	162	144	6	240	22	156	268	3515
Gelderland	1387	378	297	28	128	77	60	20	170	541	228	1101	12	508	83	264	186	5418
Zuidholland	2781	350	108	66	154	77	36	397	686	3730	415	919	8	1179	700	285	1195	13036
Noordholland	3376	330	142	76	206	41	12	40	444	3309	921	507	"	1390	92	295	1020	12201
Zeeland (1)	819	104	67	"	210	"	"	"	"	1289	"	"	"	319	"	"	183	2991
Utrecht	659	106	33	20	57	6	7	17	60	172	96	54	"	220	22	44	20	1593
Friesland (2)	940	361	215	"	"	"	"	"	478	1178	"	"	"	"	"	"	"	3172
Overijssel	956	170	187	14	193	60	18	30	139	402	150	1678	"	422	21	180	292	4912
Groningen	458	267	118	12	93	7	5	9	71	236	115	144	13	62	48	450	17	2125
Drenthe	272	69	104	6	16	15	6	"	13	73	27	87	1	12	"	72	"	773
Limburg	1549	224	98	"	25	2	3	7	20	59	113	93	"	54	2	37	23	2309
Algemeen Totaal	14491	2682	1513	238	1250	334	161	577	2210	11262	2227	4727	40	4406	940	1783	3204	52045

(1) Voor deze provincie zijn de *bergplaatsen* gevoegd bij de *pakhuisen* en de *werkplaatsen* onder de *fabrieken*.(2) Voor deze provincie zijn de *fabrieken* gevoegd bij de *werkplaatsen*, de *bergplaatsen* en *schuren* bij de *pakhuisen*.

DERDE GEDEELTE.

FEITELIJKE OF GETELDE BEVOLKING

(POPULATION RÉCENSÉE)

IN

(DANS)

ELKE GEMEENTE DES RIJKS.

(CHAQUE COMMUNE DU ROYAUME.)

A. HUIZEN, BEWOOND EN ONBEWOOND, BEWOONDE SCHEPEN, HUISGEZINNEN, HUIZING, GEBORTEPLAATS.

(MAISONS, HABITÉS ET INHABITÉS, NAVIRES HABITÉS, FAMILLES, HABITATION, LIEU DE NAISSANCE.)

B. BURGERLIJKE STAAT, BLINDEN, DOOFSTOMMEN, WOONPLAATS, AFWEZIGEN.

(ÉTAT CIVIL, AVEUGLES, SOURD-MUETS, DOMESTIQUES, ABSENTS.)

C. KERKGENOOTSCHAPPEN.

(CULTES.)

VIERDE GEDEELTE.

WERKELIJKE BEVOLKING

(POPULATION RÉELLE.)

IN

(DANS)

ELKE GEMEENTE DES RIJES.

(CHAQUE COMMUNE DU ROYAUME.)

A. GEBORTEPLAATS, BURGERLIJKE STAAT, INWONERS NAAR HET GESLACHT, OPPERVLAKTE IN BUNDERS EN ROEDEN, DIGTHEID DER BEVOLKING.

(LIU DE NAISSANCE, ÉTAT CIVIL, POPULATION PAR SEXE, SUPERFICIE EN HECTARES ET ANS, DENSITÉ DE LA POPULATION.)

B. KERKENOOTSCHAPPEN.

(CULTES.)

VIJFDE GEDEELTE.

INDEELING

(DIVISION.)

DER

(OF LA.)

WERKELIJKE BEVOLKING

(POPULATION RÉELLE.)

IN

(EN)

ADMINISTRATIVE EN GEREGTELIJKE KANTONS, KIESDISTRIKTEN,

(CANTONS ADMINISTRATIFS ET JUDICIAIRES, DISTRICTS ÉLECTORAUX.)

MILITIEDISTRIKTEN, SCHOOLDISTRIKTEN.

(DISTRICTS DE MILICE, MEMBRENS D'ENSEIGNEMENT PRIMAIRE.)